

ئاستەكانى طۈشەنیطاي حەكایەتھوانى ھەمووشزان لە رۇمانى (ھەرقەس) ئى مەھمەد موکرى دا

مجموعە شعرىيە للشاعر عارف زادە عاصم القرن الثامن عشر

دېنەجم خالىد نەجمەددىن ئەلۋەنى
مامۇستاي بەشى زمانى كوردى

ئىشەكى

ئەم لىكۈلىنەقىيە، باسى بابەتىك دەكتات كە لەكۈنەتە ئەفلاتون و ئەقىستۇر بايەخيان ئىداوا و ئۈلىنىان كردووە، بەلام دوايى شىسطوئى خراوا تا سەرتاكانى سەدەتى بىستەم. لەم سەدقەيدا (ھېنرى جىمس) ئى ضىرۇكىنوس و رۇماننۇوسى ئەتمەرىكى لە ئىشەكى ھەندى لە ضىرۇكەكانى خۇبىدا ئاولرى لىداوا ئەتتەۋە و باسى بايەخى ئەم بابەتى كردووە. دواي ئەم ضەندىن نۇوسەر و رەخنەطرى ئۇرۇشى و ئەكى ئېرسى لەبۈوك و باختىن و جان بىيۇن و جان بىيۇن و تۈدۈرۈف و... هەن كۆملەلى لىكۈلىنەتە ئەلسەر نۇوسىيۇو. لەذىر كارىطەرى باسەكانى ئەندى نۇوسەر رۇذەلاٰتى (عەرقەپ و فارس) و ئەكى (د. سىزرا احمد قاسم و د. شجاع مسلم العانى و موريس ابو ناضر) و (جمال ميرصادقى و ابراهيم يونسى) و... هەن. لەبوارى رەخنەي ضىرۇك و رۇمان دا بايەخيان ئىداوا و لىكۈلىنەقىيەن لەسەر نۇوسىيۇو 0 لە رەخنەي كوردىش دا، ئەقەنە بايەخ بەم باپتە ئەدراء و جەطة لە ھەندى ئاتار و لىكۈلىنەتە كە لە شوبىئى خۇبىدا ئامادەقىان ئى دەكتەين، شتىكى طرەنطى لەسەر نەنۇوسراوە. ئەم باسەتى ئېمەش ھەۋاپەكە و دەخريتە ئال ئەم ھەۋلانە.

ئەم لىكۈلىنەقىيە تەقىيا تەرخانكراوا بۇ باسکەرنى ئاستەكانى كات و شوين و دەرىرىن لە طۈشەنېتىپاي حەكایەتھوانى ھەموو شەنزان لە رۇمانى (ھەرقەس)⁽¹⁾ ئى مەھمەد موکرى. ئەم جۈرە باسەش، بايەخى خۇرى ھەقىيە، بەتاپىتلى لەپىر ئەقەتى كە ئەم جۈرە طۈشەنېتىپاي تا ئىستا لە رۇمان و ھەروەھا لە ضىرۇكى كوردىدا باوا. جەطة لەقەتى كە رۇمانى (ھەرقەس) بايەخى تايىتى خۇرى لەمىزۈرى سەرەتلىدان و طەشەكەرنى رۇمانى كوردىدا ھەقىيە. ھەروەھا رۇمانىكە تايىتە بەباسکەرنى سى رووداوى واقىعى لە ذىانى سىياسى نەقەتە ئەم دەدا كە ئەمانتىش:

- 1 - رووخانى كۆمارى مەباباد لەسالى 1946 ز.
 - 2 - نسکۇ شۇرۇشى ئەتىلول لەسالى 1975 ز.
 - 3 - دەست ئىكەنەتە شۇرۇش ئاش ضەند مانطي لە نسکۇ 1975 لەباشۇورى كوردىستان.
- لەم لىكۈلىنەقىيەدا ئەقەمان بىر دەۋەتە بىر كۆملەلى سەرضاوە ئەنەنە ئۇرۇشى و فارسى و كوردى لە ئەقە دا ئامادەمان ئىيان كردووە. بەلام لەكتاتى و قەطرتى نەمۇنە لەندقى رۇمانى (ھەرقەس)، سەرتەتى ئىش بىرطە و ئەقە طرافە و قەطىراوەكان ئامادەمان بە ئەنەنە ئەم دەۋەتە داوا كە ئەم نەمۇنەمان لىيۇتى و قەطرتۇۋە.

لە رووى ناوەركەمەن كردووە بە دوو بەشىمە. لەھەر بەشىكدا سى تەۋەرمان تەرخان كردووە بۇ باسکەرنى ضەتكەن و ئىناسەتى طۈشەنېتىپاي و طۈشەنېتىپاي حەكایەتھوانى ھەموو شەنزان و ئاستەكانى طۈشەنېتىپاي و ئەكى ئاستى كات و شوين و دەرىرىن. دواي ئەم طەنطەرلەن ئەنچام و سەرضاوە كانى لىكۈلىنەتە كەمان دەست نىشان كردووە.

تەۋەرلى يەكەم: ضەتكەن و ئىناسەتى طۈشەنېتىپاي

باس کردنی طوشنیطا و دیاری کردنی ئەو طوشتنیطایی کە لە طیرانقۇدۇر ئۆمانىك دا بەكارهاتوو، بە بابەتىكى نوى لقرەخنە ئۇرۇشى و هەتروەھا لە رەخنە ئۈرۈمىدۇر. ئەفلاڭۇن يەتكەم كەسە كە لە باسى داستان دا، جىاوازى لەقىوان طیرانقۇدۇر سادە و لاسايى كردنە ئەمە دەرىۋە و ئەقۇرى ئىشانداۋە كە كاتى شاعىر بە دەقىطى ئۇپىت دەقىو، لە شىوازدا ضۇئىقى قىسە كردنى ئەمە دەقىوئى. لە رىي دەقىط، يان ئىشانداۋە لاسايى ئەمە كارەكتەرە دەكەت كە ئەمە كى نواندىنى ئەمە ئەستە طرتوو، بەلام ئەطقۇر شاعىر لە ھەممۇ شوينىكىدا دەق بکەتىي و خۇي نەشارىتەمۇ، ئەمە كاتە لاسايى كردنە ئەمە دەقىش دەقىتى ئەمە شىعە كەش دەقىتى طیرانقۇدۇر سادە. (2) لەم بؤضۇونەدا، بەئاشكرا دەرىۋە كە ئەمە فەيمەتسۇوفە جىاوازى لەقىوان طیرانقۇدۇر خودى و طیرانقۇدۇر بابەتى لە داستانە شىعە دەرىۋە و ئەقۇشى ئىشانداۋە، لە طیرانقۇدۇر بابەتى كە ئەمە ناوى لېناۋە طیرانقۇدۇر سادە بەھۇي دىياربۇونى شاعىر لە ھەممۇ شوينىكى داستانە كە، طوشە نىطاي خۇي بەسقۇر طوشتنىطاي كارەكتەرە كان دا زال دەكەت و شىوازى لاسايى كردنە ئەمە دىكە لەقاو دەضىيەت.

لەم سەقەتكەش ئەرسەن لە شىكەرنە ئەمە بىناتى طیرانقۇدۇر لە داستانە كانى ھۇمېرۇس دا باسى ئەقۇدۇر كە ئەمە شاعىرە ئەقۇندا دەستى نەخستەنە كاروبارى كارەكتەرە كان و رووداۋە كانى بەشىۋە ئىشانداۋە. (3)

ھەرضى ئەقىۋەنلىدى بەم بابەتەمە ھەقى بابەتەم دا، ئەمە دەكىرى و تەكى بابەتىكى نوى دەست كراوەتەمە بە لېكۈلەنە ئەمە دىيارى كردنى طرنتەرين بىنەما و ئەمە خاسىتە كانى لە بىناتى طیرانقۇدۇر ضېرۇك و رۇمان دا و رەخنە ئەنەنلىق-ئەتمەرىكى بایەخىكى زۇرى ئىدەۋە بەتايىتى لە لايقىن ھېنرى جېمس و ئېرسى لەبۈك و والاس مارتەن و فريدمان و ئاشان لە نۇوسىنە كانى جان بېئۇنى فەرقەنسى و جىرار جىنەت و تزەظىتەن تۈدۈرۈف و ئەتسەرەخنە طرانى رووس و تەكى باختىن و تۇماشىفېسىكى و بۇرۇس ئۇسبېنسكى ضەندىن لېكۈلەنە ئەقىۋەنلىنى ئەقىۋەنلىنى ئەقىۋەنلىنى ئەقىۋەنلىنى ئەقىۋەنلىنى ئەقىۋەنلىنى دواون.

دیارە ئىش ئەمە قۇناغە طوشتنىطاي شىسطوی خراوة. لەپىر ئەمە لەمسائى 1932 جۈزىف وارىن دەرىبارى بایەخ نەدان بە طوشتنىطاي دەرىرىيە. (4) طوشتنىطاي و تەكى زاراۋىيەتىك، ئەقىۋەنلىدى بە ھونقىرى شىۋە كارقاۋە هەقىيە و لەقۇقاۋە و قەرطىراۋە و ھېنراۋەتە بوارى رەخنە ئەمە دەقىقەن ئەقىۋەنلىدى طوزارشت لە تىرۋانىن و بۇضۇونى حەكايەتچوان و كارەكتەرە كان بىكەت.

طوشتنىطاي و تەكى جىنەت دەلى لە دەقىط جىاواز. طوشتنىطاي ((بە ضاوا و دەقۇونقۇدۇر هەقىيە و لە رىي ئەقۇانقۇدۇر ئەمە جىهانە خەقىيە ئەتكەتى دەرىيەت، كەضى دەقىط لە ئەستى دەرىرىيەن زمانى دا بەخۇى دارشىتە لەقۇانقۇدۇر حەكايەتچوان بەضاوا كارەكتەرە تەماشا بىكەت، بەلام ۋەرسە ئەمە دەقىقەن ئەقىۋەنلىدى ناۋەرۇكى ضېۋەتكەكە جى بەتجى دەكەت، بەمەش طیرانقۇدۇر خودى بەقەھەم دەھېنرى.)) (5) 0 لەپىر ئەقۇدۇر رۇمان كۆمەلى روودا و بەسقۇرەتى كارەكتەرەت دەقەتەپەتە ئەقىۋەنلىدى بەخەقى بەتەنە ئەقۇدۇر ئەقۇدۇر ئەقۇدۇر حەكايەتچوان و كارەكتەرە بەرىيەت كە لە روانچى ئەقۇانقۇدۇر ۋەرسە ئەمە طیرانقۇدۇر جى بەتجى دەكەيەت.

لەپارە ئەقىۋەنلىنى طرنتى زاراۋى ئەقىۋەنلىنى طیرانقۇدۇر طوشتنىطاي لە حەكايەتچوان بە طوتار، تزەظىتەن تۈدۈرۈف دەلى: ((سېيىمەن زاراۋى ئەقىۋەنلىنى طرنتى كە رى دەدات بە وقسى طواستەتە لە حەكايەتچوان بە طوتار، زاراۋى ئەقىۋەنلىنى طوشتنىطاي. ئەمە بەسقۇرەتەنە ئەقىۋەنلىنى حەكايەتى لى ئېڭ دېت خۇ لەخۇدا ئېشىكەش ناڭرىن، بەڭلۇ لە طوشتنىطايى كە دىيارى كراوەتە ئەنچام دەرىيەت ... طوشتنىطاي بەتەنە ئەقۇدۇر شوينى ئەمە بىردىن دەطرىيەتە، بەلام خواستىكى طونجاۋە، ضۇنکە خاسىتە جۇراوجۇرە كانى تىرۋانىن لە طوتاردا ھاوتايان نى يە.)) (6)

بەقەللى شىۋە ئىناسى ئەقىۋەنلىنى طوشە نىطاخىدا كراوا. لەقانە ئىناسەتكەتى بۇرۇس ئۇسبېنسكى كە دەلى: ((طوشتنىطاي - بە شىۋە ئەقى طشىتى- بىرىتى يە لە سىستەمەن ئەقۇدۇر شوينى سى، يان ضوار رەھەندى،

بە يارمەتى هەندى ئامرازى ھونقىرى تايىقت بە شىۋىيەتىكى ھونقىرى ديارىكراو. خالى ناردىنىش لە سىستەمى طشقىنطىاپ ھىلى بىرىتى يە لە ثىيطة ئەق كەسەتى كارى وەسف كردىنەكە جى بەجى دەكەت).) 0 ئەم ثىياسەتىيە وەك دەرقىدەكتۇرى زىياتر تايىقتە بە ھونقىرى شىۋىيەكارى و كەفتر ثېقىوەندى بە رۇمانقۇهەتىيە. ھقروەها ئەققەدەشى كە ثېقىوەندى بە رۇمانقۇهەتىيە تکراوا بە طۈشە نىطىاپ بابەتى. لەطاتىكدا ضەندىن جۈرى طشقىنطىا لە رۇمان دا بەتكار ھېئراوا وەكۇ:

- 1 - خودی - ناوۂ کی.
 - 2 - بابۂ قتی - دقرۂ کی.
 - 3 - طؤشۂ نیطاءِ ئاویتۂ.

للة کتیبی تو خمة کانی داستانیش ئەم ثیناسقیەمان بىرضاو دەكتموی:

طۇشىقىطا بىرىتى يە لە ضۇنىيەتى طوز ارشت كىردى رۇماننۇوس و حەكايەتتەخوان و كارەكتەرەكانى نا رۇمان لە بىر و بؤضۇونى خۇيان. ئەمەش ثېۋەندى بە جۈرى طىرانقاوى رۇماننۇوس سەۋە هەتىيە كە كار دەكائە سەر سەرچەم شىوازى طىرانقاوى رۇمانەتكە.

تموٽری دووٽم: جو رہکانی طوشتنيطا

طؤشتنيطا، يةكىكة لة بنياتة طرنطةكانى طيرانقوة لة رؤمان دا و ثئيوقندى يةكى راستتوخوى به شيوازى بقراهم هينانى رؤمانقوة همية، بةلكو بطرة هقلبداردنى جورى طؤشتنيطا كاردةكاناته سقر ضئونيقىتى شيوازى نوسينى هتممو رؤمانيك. لغېر ئقۇمۇ زۇرىبەتى ئقۇرۇخنەطرانەتى باسى طؤشتنيطايان كردۇوة جەختىيان لەسقى طرنطى و دەورى طشتنىطا لة بنياتى هونقىرى رؤمان دا كردۇتقۇوة و بة تو خىمكى ھونقىرى بنقىرقىتى يان داناوا. ئىتمەش واى كردۇوة بەطقلى شىۋىة جۈرەكانى ئۆلەن بىكەن. 0 لە باسى شيوازەكانى طيرانقوة لة رؤمانى ((مەدام بؤظارى)) فلوثىردا، ئىرسى لىقىبووك ئامادەتى بەقۇوة كردۇوة كە ئقۇ رؤماننۇسە بە دوو شيواز كارى طيرانقوتكەتى ئەنچام داوا. لەم بارقىقۇوة لىقىبووك دەلى: ((ھەندى جار، نووسقىر بەدقەنتى خۇى قىسە دەكتات و ھەندى جارىش لەرىي يەكىك لە كارەكتەرەكانقوة. لەم رؤمانەشدا زۇرجار لەرىي (ئىما) وە قىسەتى كردۇوة.))⁽⁹⁾

بەقطۇرەتى ئەم دوو شىۋازقاش، جۈرەكلىنى طېرەن توھى لاي فلۇئىر كردۇۋە بە دوو جۈرەتە.
يەكەميانى ناو ناوا (شىقۇرامى) و دووەمى ناو ناوا (درامى). سەبارەت بە يەكتەم دەلى: ((لە ئىشكمەش كردى
شىقۇرامى دا، دەپىنەن حەكايىخۇان ھەممۇ شىزانە، باپتەتكەتى تى دەققىزىنى و بۇ خۇيەتى كورت
دەكتاتۇۋە.))⁽¹⁰⁾ كەضى لە بارەتى دووەمەۋە و تويىتى: ((لە ئىشكمەش كردى درامى دا حەكايىخۇان نادىارە،
رووداۋەكائىش راستەخۇ ئىشكمەشى خويەنر دەكىرىن.))⁽¹¹⁾ 0 لمباسى رۇمان و طۇشەنپىطادا، جان بىيۇن،
جەختى لەسەنر ئەپىۋەندى نىيوان طۈشە نىيطاۋ دەرۋونناسى كردۇتەۋە و ئاشان سى جۈرە روائىنى دەست
نىشان كردوو:

- 1- روانين لة دواوة.
 - 2- روانين لقطل.
 - 3- روانين لمدققر قوة.)

ئەم سى جۇرە روانىنە، ئەمۇندى يان بېسى جۇرە طۈشە نىطاوا ھەمە:

يەكتەمیان: بة طوشا نیطای حەکایەتتەخوانى ھەتموو شىزان ناسراوا كە زانیارى لە كارەكتەرەكان زۇرتىر.

دۇوەتەمیان: بة طوشا نیطای ھاوشان ناسراوا. ضۇنکە زانیارى ئەم و كارەكتەرەكان لەتىەك ئاستادىيە.

سېيەتەمیان: طوشا نیطای حەکایەتتەخوانى كەم شىزان دەظرىتتۇ، و ئەم حىکايەتتەخوانە تەقىيا لەدىرقۇقا لەرىيە ھەستەتكانى بىستان و دىتتەۋە زانیارى سەبارەت بة كارەكتەرەكان دەست دەكتەمى 0 دواى ئەتتۇ، ھەرىيەكە لە تۈماشىفىسىكى و تزظىتان تؤدۈرۈف، جۇرەكانى طوشا نیطاييان دابىش كردووە بەسەر دوو جۈر دا:

((1)- طوشا نیطای دەركى.)

2- طوشا نیطای ناوەتكى.)⁽¹³⁾

لىېردا، ئەم دوو رەخنەطرە، ھەتمان ئەم زانیاريانە دووبارە دەكتەنەتتۇ كە جان بىيون سەبارەت بة ((روانىن لە دواوا)) و ((روانىنى لەتەپلە)) باسى كردووە 0 نووسەرانى كوردىش ھەندى بايەخىان بة طوشا نیطا داوا و ھەتمان ئەم ئۆلىن كەنداڭەيان لەبىرضاو طرتۇوة كە جان بىيون و تۈماشىفىسىكى و تؤدۈرۈف ئىشنىاز يان كردووە. بۇ نموونە (حسىن عارف) لە طۈظارى بلىسە، وتارىكى دەربارە ئىشىۋەكانى طېرانتۇوة بلاوكەر دەتتۇوا. لەتۈيدا سى جۇرە طوشا نیطای ئۆلىن كردووە:

((1)- طوشا نیطای ھەتموو شىزان.)

2- طوشا نیطای كەم شىزان.

3- نامە طوشا نیطای.)⁽¹⁴⁾

ئەم ئۆلىنە و ئەتتۇ ئىتىز ساپىر كە لە ماستەرنامە ضاڭراۋەكە ئىدارى كردووە⁽¹⁵⁾ تايىقت كراون بة ضىرۇكى كوردى. بەلام نەجم خالىد ئەتتۇنى لە دوكتۇرانامە ضاڭراۋەكە ئىدارى تايىقتى كردووە بة سى نموونە ئىرمانى كوردى كە ئەتتۇنىش ذانى طقلى ئىپراھىم ئەممەد و شارى حسىن عارف و رازى خەمسە و جاف.⁽¹⁶⁾

تەقوقرى سېيەم: خاسىيەتكانى طوشا نیطاي حەکایەتتەخوانى ھەتموو شىزان
ھەتموو رۇمانىيەك حەکایەتتەخوانىيەكى هەمە. ئەم حەکایەتتەخوانە و ئەتتۇنى بة رۇماننۇس و
كارەكتەرەكاننە، جۇرى طوشا نیطاي بەتكار ھاتوو لە ئىشکەش كەندانى كارەكتەر و وەسەر رووداۋەكان
ئىدارى دەكتات.

سەبارەت ئەتتۇنى دەكتەرەكانى رۇماننۇس و حەکایەتتەخوان دوو بۇضۇونى سەرەتكى لەئارادىيە. يەكتەمیان
بروای بەتۇهەتىيە كە حەکایەتتەخوان كەنسى دووقۇمى رۇماننۇسو لەپاتى ئەم كارى طېرانتۇۋەكە ئەنچاج
دەدات. كەمضى دووەتەمیان لەم بروایە دايىە كە ((حەکایەتتەخوان خودى نووسەرنى يە و ئەم كەسە خەمەلييەت
كە طوتارىك بۇ خويىنەرەيەكى خەمەلىيە رۇوانە دەكتات. تەقىيا بة طوتى يان نووسىنى يەكتەم و شە بەمەقەبىتى
داھىنائى دەقى رۇمانىيەك ئەم دوانە ئىتكەمە ئەتتۇنى دەكتەرەيىن))⁽¹⁷⁾ لەم بارەتتۇ ئۆرسىنى ئەنچاج دەكتات
((كەسىيەتى رۇماننۇس لە حەکایەتتەخوان جىاوازە، لەبىر ئەتتۇ ئەرمۇزىكى راستەقىنەتىيە لە
طۇشت و خويىن دروست بۇوە، كەمضى حەکایەتتەخوان كەسىيەتى يەكتى خەمەلىيە يان وەتكو رۇلان بارت
دەكتلى كاغزى يە و رۇماننۇس دايىناوه بۇ ئەتتۇ لەپاتى ئەم كارى طېرانتۇۋەكە ئەنچاج بادت.)⁽¹⁸⁾)

ئەتتەرىضى ئەم دوو نووسەرە. حەکایەتتەخوان لە رۇماننۇس جىا دەكتەنەتتۇ لەسەر بىناغە ئەتتۇنى كەسىيەتى
ئەم و خاسىيەتى يالىچى رۇماننۇس، بەلام من بروام بەتۇھەتىيە ئەتكەمە ئەيدۇلۇجى دا
حەکایەتتەخوان نەتكەنەر لەپاتى رۇماننۇس كارى طېرانتۇۋە ئەرمۇزىكى رۇوداۋە، و وەسەر دېمىن و كارەكتەرەكان
دەطىري بەتكو لە ھەتمان كات دا دەتوانىت بېتەنەتتەنەر لەپاتى طوشا نیطاي نووسەر و لەدەقى رۇماننە دا
طوزارشت لە بىر و بۇضۇونى ئەم بەتكات. ئەتتۇنى دىنوان حەکایەتتەخوان و طېرانتۇۋە ئەتتۇ دەكتەتتەنە كە
((بەھەۋى طوشا نیطاۋە بة حەکایەتتەخوان دەتوترى طېرانتۇۋە ئەتتۇ دوو زاراۋە ئەتتۇ ئەتتۇنى ئەتتۇ دەكتەتتەنە كە

بەستراون، و ئاوىتەى يەكتىر بۇونە: بى حەكايەتخوان طۋەش نىطا دانامىزرى، و بى طۋەش نىطاش حەكايەتخوان لقناو دەضى).⁽¹⁹⁾

لەلايەتكى دىكەتوە دەبى ئەتەر ئەتە دابطرين كە هەترەطىز رؤمان بى طۋەش نىطا دانامىزرى و كارەكتەرەكان ناتوانى بېقىي ئەتو و قىسى رووداوا، و دىمەنەكان بىكتەن و ئەقىقەندى خۇيان لەضوارضىۋە ئەتەرەكان دا دىيارى بىكتەن. ياخود باسى ذىنەتە و شوين و رابردوو، و ئىيىستا و ئائىندى خۇيان بىكتەن.

رؤمان جۈرەكانى رؤمان ئەتە دەخوازىت جۈرى طۋەش نىطا دىيارى بىكتەن. لېكتىر ئەتە لەسترا بناغە ئەجۈرى طۋەش نىطا دەتوانىتەت جۈرى سەرەتكى يەتە:

1 - رؤمانى مۇنۇفۇنى (واتا رؤمانى تاكە دەقطە).

2 - رؤمانى ئۆلىفۇنى (واتا رؤمانى فەرە دەقطە).

لە ضوارضىۋە ئەشتى جىاوازى نىوان رؤمانى مۇنۇفۇنى و رؤمانى ئۆلۈفۇنى دا، ئۆسپىنى تىبىنى ئەتە دەردووە كە ((لە رؤمانى مۇنۇفۇنىدا يەتكەن ئەتكەن ئەتكەن دەست دەبى، و ئەتە طۋەش نىطایە لەسترجەم كارە ئەتكەن دەبى، و هەممۇ بەھا كان ملکەتى ئەتە تاكە طۋەش نىطایە دەبن. بەجۈرى ئەطەر ئەتە طۋەش نىطایەتكى ئېصەوانە لەسترجەم زارى كارەكتەرىيەك سەرەت بادات، ئەتە ئەتە طۋەش نىطایە جارىيەكى تر لە طۋەش نىطا باۋەكتەۋە ھەقلەسەن ئەنلىرىتەت، ئەتمەنەن ئەنلىرىتەت بۇضۇن و سەرضاۋەتكە ئەتە طەریتەت، كەتى لە رؤمانى ئۆلىفۇنى دا كۈمەلى ئەتكەن دەست دەبى دىيار لە طۋەش نىطایە ئەتكەن دەست دەبى دەتى دەتى. هۆى ئەمەش بۇ ئەتە دەتەرەتتەتە كە بىرەتەمەكە مەھىلى دامەزرانى زىيات لە سەستەمىكى باالا ئەتكەن دەست دەتى دەتى. لەم حالاتتەش دا، ئەتە سەستەمانە سەرەتتەخۇ دەقىن و ... نۇوسقەر نايەتى ئەتكەن دەست دەتى دەتى، ھەلسەن ئەنلىرىتەت خودى و طېشىن بە بىريارە تايىتەتكەن بۇ خويىنەر بەچى دەھىلى)).⁽²⁰⁾

لە رؤمانى مۇنۇفۇنىدا، طۋەش نىطایە حەكايەتخوانى ھەممۇ شىزان لە طېرەنەتە و باس و ئىشاندانى رووداوا، و كارەكتەرەكان دا باۋە. ئەتمەنەن ئەتكەن ئەتكەن دەست دەتى دەتى. بەمانەش لە جۈرەكانى دېكتى طۋەش نىطا جىا دەتكەنەتە.

طۋەش نىطایە حەكايەتخوانى ھەممۇ شىزان، ئەقىقەندى بە روانىنى دەرقەكى يەتە هەقىيە. ((بەئىنى ئەم تەكىنە، طېرەرقۇۋە لەدەرقۇۋە رووداوا كەننەتە، كارى طېرەنەتە كە ئەنچام دەدات و ھەموالى كەسەتەتەتكەن و بارى دەزروونى ئەتوانمان بۇ باس دەكتەت)).⁽²¹⁾ هەتروۋە لەقىرى طۋەش نىطایە ھەممۇ شىزاننەتە و قىسىرىو خسار و ذىنەتە و هەقلەس و كەمۇت و رەقوشت و هەتلۈيىتى سىياسى و كۈمەلەيتى كارەكتەرەكان دەكتى.

لېقباسى جىاوازى نىوان طۋەش نىطایە دەرقەكى (ھەممۇ شىزان) و طۋەش نىطایە ناوەكى (كەم شىزان) جىرار جىننىت ئاماڭىنى بەتە كەننەتە دەست دەتى دەتى، حەكايەت لەقىرى ھۆشى كارەكتەرىيەكتە دەطېرەتتەتە، كەتى لە دەۋوەم دا، طېرەنەتە كە سەپارقەت بە كارەكتەرىيەكتە نەتكەن لەقىرى ئەقۇقا ئېشكەمش بىرى. كەتى لە دەۋوەم دا، طېرەنەتە كە سەپارقەت بە كارەكتەرىيەكتە نەتكەن لەقىرى ئەقۇقا ئېشكەمش بىرى.⁽²²⁾ طۋەش نىطایە حەكايەتخوانى ھەممۇ شىزان بەتە دەناسىرىتەتە كە رى نادات كارەكتەرەكان بەخۇيان بىنە سەرشارنى رووداوا كەن و طۋەش قىپىطا خۇيان راستقۇخۇ دەربىرەن، بەلگۇ لېكتى ئەتوان قىسە دەكتەت و طۋەش نىطایەكەن ئەتكەن دەدات و بارى دەزروونىان شى دەكتەتە و لە رووى كۈمەلەيتى و ئابورى يەتە باسیان دەكتەت و ئاطا ئەتە ھەممۇ شىنىكى ئەتوانە و ئەتكەن دەزرا ئەشى ئەتكەن دەزرا داخرا كەننەتە ئەتوان ضى دەكتەن و لەتى دەدەۋىن.

بەشى دەۋوەم: ئاستەكانى طۋەش نىطایە ھەممۇ شىزان لە رؤمانى (ھەرقەس) دا لەم رؤمانەدا، طۋەش نىطایە حەكايەتخوانى ھەممۇ شىزان بالا دەستە و لەقىرى ئەمەتە، طۋەش قىپىطا كارەكتەر كە نىمارقىان دەكتەتە ئازىكەتى (50) كارەكتەر ئىشان دراوا. بەلگۇ بەطرە بەشى ئەتكەن دەزرا كارەكتەرانە بەتاپىتى حەمە و خەجى و سمايل و ئەحەمەد و هىام و سەركەت و مامۇستا رەشيد و نەرسىنى ئىنى ئەحەمەد،

بەدرىيىدىلى رۇمانىتەكە طۈزۈرۈشتى لە ئايىدۇلۇجىيە رۇمانىنۇس دەكتەن، طقلى جار لە رووى زمانى و ئاستى رۇشنىيرى يەقۇ ئەبنە شىۋىيەتكى فۇئۆكراروى خودى ئەتو، و خۇيان لە بىر دەكتەن ياخود رۇمانىنۇس ئەقۇ لە بىر دەكتەن كە ئەتوان كۆملەلە كارەكتېرىكىن و دەقى خاۋىتى دەقىقەت و ئىشەتە و طۈشە نىطايىتكى تايىېتى بن.

بەقەشقەنى ئاستەكانى حەكایيەتتەخوانى ھەممۇشتنزان لەم رۇمانىدا دەكتەن بەسى بەشىمۇ:

1 - ئاستى كات.

2 - ئاستى شوين.

3 - ئاستى دەربىرىن.

ئەقو دابەش كىرىنەش مانى ئەقۇ نى يە كە ئەتو ئاستانە لىك دابراون و ئەقۇندى يان بەقەشقەنى ئەقۇ يە، بە ئىضەتوانەقۇ ئىمە لەستەرتەقاوا جەخت لەستەر ئەقۇ دەكتەن كە ئەتو سى ئاستى ئەقۇندى يەكى ئورطانى ئىكەنەپەيان دەبەستى، ضۇنكە بەقەند ئەقۇ كە ئەكتەن كات و شوين ئىكەنەپەيەتەن و كار دەكتەن سەقەر شىۋىيە زمان و دەربىرىنى كارەكتېرەكان لە رووى كەلتۈرى و دەقۇونى و سىاسى و كۆمەلائىتى يەقۇ ئەقۇندەش دەربىرىن دەزروى خۇى دەبىيىنى لە ئىشاندانى خاسىيەتى شوين و كات و هەقروەها تونانى ئەقۇ ئەقۇنىيەتى كە مەۋادا كانيان بخاتە ضوارضىيەتى ضەند مەۋادا ئەقۇ زمانى يەقۇ، بىيچەتە لەقۇ ئەقۇ ئەقۇنىيەتى كە دەقتوانى رەھەنديكى ئايىدۇلۇجى بەتوان بېتەخسى 0 لەم لىكۈلەنەقۇدا، بە سى ئەقۇرەتى جىا باسى ھەقىيەتكە لەو ئاستانە دەكتەن و خاسىتەكانيان روون دەكتەنەقۇ.

تەقۇرەتى يەكەنم: ئاستى كات

لەقەقەر ئەقۇ ئەم رۇمانە لەقىيەتتەخوانى ھەممۇش شەزىنەقۇ طېرەنەقۇ دەكتەن دەۋادە، بۇيە ئاسايىيە كە كاتى راپردوو بەستەر زۇرېتى طېرەنەقۇ دەكتەن دەۋادە زال بىي، و حەكایيەتتەخوان لە ھەممۇ كات و سانىك دا ئىش كارەكتېرەكان بىزانى ض روو دەدات و لە راپردوو دا ئەتوان ضۇن بۇونە و لە ئىستادا ضۇن بىر دەكتەنەقۇ و بە ض شىۋىيەتكە دەقرواننە ئايىنە 0 بە كار ھىنانى فرمانى راپردوو، ئەقۇ دەطەتى ئەقۇ كە لە ئىشنى ئەقۇ فرمانەقۇ ھەممىش دروستەتكىرى، خواۋەندى، يان حەكایيەتتەخوانىك، خۇى شار دەۋاتەتە، و جىهانە باسکراوەتكە راظەت دەكتەن و دەقىقى ئەقۇ دەقىقى بە زووتىرىن كات و بە طونجاوتىرىن شىۋىءەھۇ و مېبىست ئىكەنەپەيەتى⁽²³⁾.

حەكایيەتتەخوانى رۇمانى ھەقىقىش لەستەرتەقاوا خۇى و ائىشان دەدات كە ئاطاي لە ھەممۇ شىتىكى كارەكتېرەكانە و دەزرانى هۇى ئازار و نەھامەتى و ئاوارقىي و بىرسىتى و مردن و تىكۈشانى ئەتوان ضى يە. ھەقروەها تەفسىرى ھەممۇ رووداۋا، و بەستەرەتەكانى لايە و وەتكو جىهانىكى ئامادە كە سەرچەم بەنەماكانى لەقۇ و ئىش خراۋەتە رۇو تەقماشىي جىهانى كارەكتېرەكان دەكتەن.

سەرتەتاي رووداۋەكانى (ھەرقىس) بە رووخانى كۈمارى مەباباد لە سالى 1964 دەست ئى دەكتەن و درىيە دەكتىشى هەمتا نىكۇ ئەقىلول لەسالى 1975 و لە مانطى ئىنجى ئەتو سالە كە بەستەرتەتاي دەست ئىكەنەقۇ شۇرۇشىكى دىكە دادەقىرى رۇمانىتەكە كۆتايى ئى دېت 0 ئەم رۇمانە سەرتەتا و ناوەقند و كۆتايى ھەمە، بەلام كۆتايى يەكەنى كراۋەتىي بە طویرەتى ئەقو دابەشكەرنەش كۆملەلە كارەكتېر بەشدارى دەكتەن لە رووداۋەكان دا. طەننەتىرىنیان ئەمانقۇ:

1 - حەمە.

2 - خەجى ئى ذى حەمە.

3 - سمايل برای حەمە.

4 - ئەحەمەد كورى حەمە.

5 - نەسرىن ذى ئەحەمەد.

بەھۇ كارەساتى رووخانى كۈمارى مەباباد، حەمە و خەجى و سمايل لە طوندى ھەقىقىتى سەرقە شارى سەرقە لە رۇذەلەلەتى كوردىستان ھەلدىن و ئاوارەتى شارى كەركۈوك و بەغدا دەبن.

سەرەتىا ئەندا دەپەنە بەر نىمۇچە ئەشكەتوپىك لە بنارى ضيای (بىيان). لە وېۋە حەكاياتخوان سات بە سات رووداۋەكانى ذىانىان لە ئاش و ئىشى ئەتكەنە ساتە دەطىرىيەتىو و لە لاثقە (8) ھەشت دا دەلى: ((ئەنم نىمۇچە ئەشكەتوپىك لە دەقەمە و ئىوارەتى سالى 1946 دا ھەناسەتى ماندووېتى ئەنم سى كەنەفت و رەقطىبوواردۇۋەتى ھەلەتمىزى. كۈز بایتەكى ساردىش دوا ئىشى كەنەفتە نىۋان ترۇنەكانى راو دەقاو تارىكى بە دواى خۇيدا ئەلى كىش دەكىردى بەتسەر زقۇيدا رايىدەخست. ئەتو سى شەكتەتە ورتەيان لە دەقەنە دەھاتە دەقەر، بى مەقبەست سەتىرى ئاسمانىان دەكىر، ...))

طەقەرانقۇمۇ بۇ ئەتو بەتسەرەتە، كە ئەمۇقىنى بە رووداۋىكى واقعىي ذىانى مىللەتى كوردىقە هەقىيە تەقىيا بۇ ئەمۇقىيە لەتىرى ئىشاندانى ھۇ و ھۆكارەكانى ئەمۇقى ئەمەن ئەتكەنە باسى نىكۇي شۇرۇشى ئەقىلول بکات و ئەتو نىكۇيەش بۇ ھەمان ئەتو ھەۋىانە بەطىرىيەتىو كە رووداۋى يەتكەملى لىۋە بەندى ھاتۇۋە، بۇيە لەتەكانى نىكۇي ئەقىلول دا حەكاياتخوان زەقىنى خويىنچى بۇ زەقەنى بەتسەرەتە رەخانى كۆمارى مەباباد دەطىرىيەتىو و باسى ھۇ و ھۆكارەكانى ئەتو رووداۋە لە (L 193) دا دەكە و دەلى: ((بىسەت و نۇ سالى رەبەقى بەر لە ئىستا قازى و سەتىف، سەرقەرزانە ضۇونە ئاى قەتارە، ئىلاڭەكانىان كەنۇتە دۇور سەتىرى ئىنسانى كوردى.. بىسەت و نۇ سال لەمەقۇبىر، كۆمارى رەخا ئاش ئەمۇقى بۇ سالى دىنای رۇشنى بىنى، سەرنىطۇن كرا، فەۋشرا، بەرۇنۇنى دەولەتىان، بىرە نەوت، سیاست بازان، كۆمار و خويىن كوردىيان ئىضايەت.. ئىدى ئەناھەنەتىقىي و دەرقەنەت.. شا ترسى نەما!))

لە زەقەنى ئەتو بەتسەرەتەدا، حەكاياتخوانى ھەممۇ شەنزان بەئاشكرا دىيارقۇ لەدەرەقە ئەمەن ئەتكەنە رەخانى كۆمارى مەباباد بۇ خىانەت و طەقەمى سیاست بازان و بەرۇنۇنى دەولەتىان و ئاراستى بىرە نەوتەكان دەطىرىيەتىو. دواى ئەمۇقى باسى ضەتكى سەرقەرقۇ خوارى ئىشىمەرطە بى ئومىدەكان دەكەت لە زەقەنى نىكۇي ئەقىلولىش دا ھەمان حەكاياتخوان، لەزەقەنى كارەكتەرەكان دا ئامادەتە و لەتىرى ئەمۇقۇ باسى ھەمان ئەتو ھۆكارانە لە (L 226) دا دەكەت كە رى خوش كەن بۇون بۇ ھاتە ئىشە ئەمۇقۇ بەتسەرەتە و بەقەم جۈرە لە رىي دايىقۇ ئەقەرەتلىرى راستەخۆ (خەتجى و مارف) قوە دەيانخاتە رۇو: ((- ئەمەن ئەمۇقۇن وا .. ؟ ضى بۇو؟

- ئىنتر

- يانى تەواو .. ھېض نەما .. ھەقىر ھېض نەما!؟!

- بەللى ئەتەواو .. ضۇلەتكە كۈذىش نەما ..

- ضۇن؟

- فەۋشراين .. ھەر زان فەۋشىان كەردىن .. ئىمە و ولاتىان ناية ناو جانتايىكى دەبلۇمىسى، وىستطا بە وىستطا، لەقەنطەر بەقەنطەنەر ھەراجىان كەردىن.

- ئەمۇقۇ ئىشىمەرطەتى .. ئەمۇقۇ ئەمۇقۇ ضەتكە .. بەجارى..؟

- بەللى ئەقانەت ئەمۇقۇ ئەقانەت زمانى حق طۇمان بۇون، لە تو روئىدە لال بۇون، مەقىيەن، بىزىيان لەخۆ دەكىردىقە كە بەشانى ئەمۇقۇن ...)).

طەقەمەكرىن بە رووداۋەكان و طواستەنە ئەتكەنە طېرەنچە لە ئىستاوا بۇ رابردوو، لە رۇمانى كۈنى نۇي دا، دىاردەقىيەكى ئاسايىي يە. ئەمەن دەقىيەتە ھۇ ئەمۇقى كە ضەندەن طۈشەنېتىپەتكى زەقەنى لەتەك زەقەن دا بخريتە ناو طېرەنچەك. ئەم شىۋە ئالۇزىتەن شىۋەكانى ئىشاندانى طۈشەنېتىپەتە لە رۇوە فۇرمۇقۇ ((ئەم جۈرە كۈكىردىنە ئەمۇقۇ ئەتكەنە زەقەنى ئەتكەنە لە ئەتكەنە ئەتكەنە ئەتكەنە ئەتكەنە كە ھاوشانى ياخود ئىش طېرەنچە ئەتكەنە ئەتكەنە ئەتكەنە ئەتكەنە ئەتكەنە ئەتكەنە ئەتكەنە كە جۈرە باطراونى دەطىرى كە لەتىرى ئەمۇقۇ يەتك لە دواى يەتك هاتنى رووداۋەكانى رۇمانەتكە دەركى شى دەكىرى))⁽²⁴⁾

محتمەد موکری لە رؤمانى (ھەرقس) يش دا، بۇ ھەمان مەبىتى طەمەتى بە زەقەنی رووداۋەكان كىدوو، بۇ ئۆتۈي بتوانى ضەند طۈشتۈطىيەلە يەڭى زەمن دا بخاتە طېرانتۇكەمەت. بۇ نموونە حەكايەتخوان، ھەلثەرسى و ترسنۈكى و خود ئەرسى ئاغايى طوندى ھەتجىرى، ئاش رووخانى كۈمارى مەباباد لە (ل 53) دا دەخاتە بېرىضاو و دەلى:

((ئاغالە ئىشوازى سەركرىدة داندرەتكان رۇوى لە ئىياۋەكانى كرد و بە كوردى ئىي دەقتىن:

- ئا ... رؤلە ضەند جارم ئى وتن حەكمەت بە عارتىباھە كەرويىشك دەطرى!

رووى لەسەركرىدة داندرەتكان كرد و لەسەر يەڭى دەقيووت:

يا خوابەخىر بىنۇمە، ئى و قۇدماتان خىرى ئىيۇ بۇو، بەخىر بىنۇمە، ياخوا بەخىر بىنۇمە .. خۇ ئەطەر فريامان نەكتەوبان، ئەقا هەرضى و رووتقلە بە فەقەتەتىيان دەپىرىدىن و زقۇى و زارىان داطىر دەكىر .. حەقىا و ناموسىشمان دەكتەمەت ئىيە دەستىيان ، ياخوا بەخىر بىنۇمە .. سەد جار بەخىر بىنۇمە .. مالى خۇتانە .. سەر، مال، مال.. هەرضى يەڭى ئىيۇ بەفەرمۇن لە ئوغىدايە .. ھەزار جار بەخىر بىنۇمە)).

ئەم طۈشە نىطىيە، بە ئىيچەۋانى طۈشتۈطىاي لەۋە و ئىشى ھەمکان ئاغايى، كە سالى ئىش رووخانى كۈمارى مەباباد دەرى بىر بۇو. حەكايەتخوان لەرىي كىدارى بىرەتتۇمە (خەجى) وە دەقى قىسىكانى ئەتو سەبارەت بە شۇرش لە (ل 54) دا دەخاتە روو:

((- كورىنە طوی بطرن!

ئەمرۇ رۈذى لەخۇ بوردىن و تىكۈشان و ھەقلمەتە! ئەطەر ئەمرۇ شتى بە شت نەكتەين. ئەقا مىدۇو ھەرتىيز لېمان نابورى .. ئەطەر تائىستا لە رووى نەقامى يەقۇمە كەم تەرخەميمان بېرانبېر نەكتەتكەمان كىربى، دەبى ئەمۇ ھەممۇمان بېنەڭ دەنەت بېنەڭ دل بە يەڭى بېر بەقۇرۇقۇ بىنە مەقىدان! سەر و مال، ھەرضى يەكمان ھەقىيە، بۇ سەرىبەستى و سەرىبەزى ئەم نەكتەمە، بۇ ئازادى مىللەتكەمان بى!! دەبى خۇ بەخت كەتىن! ...).

لىرىدا دەبىنین دوو طۈشە نىطىاي جىاواز بېرانبېر يەڭى دىياردە (شۇرش) لە دوو زەمنى جىاواز داشىشەش كراوة. ھەر دوو طۈشتۈطا يەڭىش تايىقىن بە يەڭى كارەكتەر. كردارى ئىشاندانەكەمش لەرىي حەكايەتخوانى ھەمۇ شەزانەتتۇمە جى بەجى كراوة. لە يەڭىمياندا حەكايەتخوان طۈشتۈطىاي كارەكتەر دەطوازىتەمە. واتا كارەكتەر لەزەمەتى حەكايەتخوان دا دەزى و حەكايەتخوان لەتكاتى ئىستادا قىسىكانى ئەم دەطيرىتەمە، بەلام لە دوو قەم دا، خەجى بېرى دەكتۇيتەمە و حەكايەتخوان لە زېنى ئەتەقۇ دەقى طۈشتۈطىيەتكە دەطيرىتەمە. بەم بېرەتتۇمە زەقەتى طېرانتۇكە تىك شەكاۋە. لە يەڭى كات دا بېرروى دوو زەقەنلىقى خۇيى دا كراوتەتتۇمە. يەڭىميان ئىقىۋەندى بە ئاغاۋە ھەقىيە لە دوو ھەقلىيىتى جىاوازدا. دووهەميان ئىقىۋەندى بە (خەجى) وە ھەقىيە كە رۈلى شایىت دەطيرىت سەبارەت بە ھەقلىيىتە دەذەكەنلى ئاغا. بىجەتە لە زەمنى بابقى حەكايەتخوان كە لە رىي بەتكار ھېنانى رانواي (ئۇ) وە ھەر دوو طۈشتۈطىيەتكەنلى ھېناؤتە ناو دەقەتكەمە (0 بۇ بەستەتتۇمە ئەم دوو ھەقلىيىتە جىاواز بە جىاواز و ناكۈكى ھەقلىيىتى ھەندى لەبىرثرسانى شۇرشى ئەقىلول لەتكاتى شۇرش و ئاش نسکۇ بە مەبىتى تەفسىر كەنلى ھۆيەتكەنلى ئەم رووداۋە، رۈماننۇوس دووبارا لەرىي دىدى (خەجى) وە ھەمان ھەلثەرسى و خۇثەرسى و بى ھەقلىيىتى ئەم دەنە بېرثارسانە دەخاتە بېرىضاو و لە (ل 224) دا دەلى:

((خەجى، قىد باورى نەتكەردى تا بە ضاوانى خۇى لە تەقلىدەزىيەندى بىنى:

ئەقا بە كۈمىل، دەستە ئىشىمەرطە ضەتكى قورس و سووك دادقىن و تەسلىم دەبنەتە!!

ئەمە (فلانە كۈنة مەسئۇلىش) لە تەقلىدەزىيەندى دەلى:

- خەلکىنە .. بە ھەلەدا ضۇو بۇوين .. مىرى نىشىمانى بە رەحىمە!! ئىمە خرات بۇوين .. مىرى لى

ى بىر دووين .. ئىدى ئىۋوش بىضنە دوو كەسۈكار تان بىانھېنەتتۇمە .. بىسە ئىتىر .. ئىمە سەر بە

ئىستەعمار و زايىنېت و ...)).

ئەم طۈشە نىطابى، ھەنەرستى ئاغاي طوندەكتى ھەتھىرىقى و قىير دەھىنایقۇ، ضۇنکە ئەو بىر
ئىرانلار سالىك ئىش نسکۈي ئېلىولول و ئەتكۈلە (L 224) دەقەكتەدا ئامادەتى ئىكراۋە دەيانووت: ((
ھەظالان .. خەلکى بە شەرقى كوردىستان! طەر مىرى دەست لە تەرىخىل و تەعرىب ھەنەطرى، ئەقا دەقى
دەرسىكى ئەتوتى بىدىن كە هەرقەيز لەپىرى نەكتات .. دەقى ضۇكى ئى دابىدىن، ئالاى شى ئى بەزىز
بەكتېنەمۇ، بەقى خەلکى بەشەرقى كوردىستان! دەقى تا دوا دلۇنە خوین شەرى لەتەقل دا بىكىن و مافى
رەواى خۇمانى ئى بىسلىمىن و ...))

دیارى كەرنى زەمنى ئەتو طۈشەنەطيابانە كە ئىيۇتەنەن بە رووخانى كۆمارى مەباباد و نسکۈي
ئېلىولەتە هەقىيە، و ئەكىمە بۇ دەضىن تەنبا بۇ جەخت كەنەنەتىنە لە سەر ھاوجۇرى فاكەنە ناوخۇيى و
دەرقى يەكانى ئەتو دوو بەسەرەتەتە لە طۈشەنەطيابى رۇماننۇسوتە.

ئەم شېوارە واي كەردوو ئەتسەنەطيابى رۇماننۇس لە طۈشەنەطيابى كارەكتەركان بە دەسەلات تر بى
و زۇربەيان بە تايىەتى طۈشەنەطيابى كارەكتەرە سەرەتكى يەكان ملکەتى طۈشەنەطيابى رۇماننۇس بن. ئەم
جۇرە دەربىرىنە واي كەردوو كە ئىيە ئەيدۇلۇجى كارەكتەركان لە خزمەتى ئىيە ئەيدۇلۇجى نۇوسەردا
بن و خاسىيەتى خۇيان لەقدەست بىقىن. ئەم جۇرە تەسکى بىنى يە ئەطەر ھەر رۇماننۇسىك بەكارى بىنى
((دەكتۈيەتە و ئەز دانىكى راستەخۇوە، لە واقىعى ذىيان دوور دەكتۈيەتە كە بەخۇي واقىعىكى لىك ئالا و
تىكىضرىدا لە نىوان ئىيە جىاواز و دەتكان دا ...))⁽²⁵⁾ و ناكى لە ضوارضىۋە ئەتك ئىيە ئەيدۇلۇجى نۇوسەردا
طۈشەنەطيابى زەمنى دا بال بەس بىرى.

بە طۈرۈقى ئەتو نىمونانى لىرە شى كرانقۇ، دەقىنەن حەكايەتتەخوان لە رۇمانى ھەرقەس دا لە
دەرقۇقى كارەكتەركان و لەقاو زەمنى خۇيد دا و ئەستاۋە، بۇيە لەتىستاي خۇيىقۇ، واتە لە زەمنى فيزىكى
خۇيىقۇ، دەروانىتە زەمنى كارەكتەركان و لە طۈشەنەطيابى تايىەتى يەقاوان ھەنەدەسەنەتىنە و
تەماشىيان دەكتات. لەپىر ئەتە سەنورى زانىنى لەقاو فراوانترە و طۈشەنەطيابى كەتى كەتۈتە دەرقۇقى
طېرەنەتەكە. واتە خاوەن ئەتسەنەطيابى كە دەرقەتكى يە و رى نادات كارەكتەركان لە طۈشەنەطيابى خودى
خۇيىقۇ بى دەست تىۋەردا ئەم لە زەمنى خۇيان دا طۇزارشت لە خۇيان بەقىن.

تەۋەرى دووقم: ئاستى شوين

شوين لەم رۇمانىدا، توخمىكى ھونتى طەنط ئىك دەھىنەي و لە رىي ئەتەقۇ ئاشنای طۈشەنەطيابى
حەكايەتتەخوان و زۇربەتى كارەكتەركان دەقىن، بەلکو بەرە شوين دەوريكى بەرضاوى طېرەنەت لە
تىكەھاتى كەسىتى ئەقاو و طۇرانى بارى دەرەنەن و طۈشەنەطيابى سىياسى و رەفتارىان 0 طەقلى
جار لەرېي شوينىتە مەملەتى ناو دەرەنەن و ھەرۋەها درەستكەنە ئىيۇتەنەتى كەنەنەن لە ئاستى كۆمەلائىتى
و رۇشىبىرى و ئىشىتى دا بەدقىر دەكتۈيەت 0 لەم رۇمانى (ھەرقەس) دا ناوى زىاتر لە ھەنەدە شوين ھاتۇۋە
كە طەنطىرەنەن ئەمانەن:

- 1 - طوندى ھەتھىرى.
- 2 - نىمۇضە ئەشكەمەت.
- 3 - مەباباد.
- 4 - كەركۈوك.
- 5 - بەغدا.
- 6 - خەستەخانە عەزىز لە بەغدا.
- 7 - ئۇتىلى شەقلىماشى لە مەباباد.
- 8 - ئۇردوطاي زىۋە لە ئىران.
- 9 - ھەقىئەتە ئەتحەقىقى كەركۈوك.
- 10 - ضىاى قەندىل.

لقم شوینانه هندي شوينى ديكەدا رووداو دروست دقى، متشهدەكەن دادەمەزىن، كارەكتەرەكەن يەكتەر دقتاسن و ئاشنای يەكتەر دېبن و يەكىان خوش دقوى و دذايىتى يەكتەر دەكتەن. بەطشى مىذۇرى ئىيانى مرؤظ دەخرييە ناو طوتارىكى ئەتقىبى يەقۇ.

رووداوى يەكتەم، لە طوندى هەتھىچىرۇۋە دەقىتى ئى دەكتات. حەممە و سمايل و خەجى ئاش رووخانى كۆمارى مەباباد، هەقلەين و ئەتقىن دەتكەن ئاسياۋەكەن مىرزا قولى. لقۇي نزىكەتى مانطى خۇ حەشار دەدقەن. هەتھىچە كەضتەل كە ئورزاي (خەجى) يەقۇ بەتمامى دەقىبى، بەلام لەپەتەرەتەدارى و دەقىت كورتى نايدەقى و دەيدەن بە حەممەتى كورە كويخا، بۇ تۈلە سەندىنەتە دەضىيەت ئاي طانىكى دەتەرمە و هەموالىان لىدەدا. دەتەرمە دەردىنە ناو طوند. حەممە و سمايل و خەجى هەقلەين و ئەتقىن دەتكەن نىمەتە ئەشكەتوتى. دەتەرمە حاجى فەرقەجي خزمى حەممە دەكۈن. حەممە و سمايل لە تۈلەتى حاجى فەرقەج دا ضەند دەتەرمە دەكۈن ئەقانىش دوايى طوندەكە دەقسۇتىن و هەتھىر و هەممۇ خەلقى طوندەكە دەكۈن. بەم رووداوانە ھىلە سەركى يەكانى رەمانەكە دادەمەزىرە و ئىيانى كارەكتەرەكەن دەطۈریت و طېرانەتە بەسەرەت لە ئاستى حىكايەتەتە بۇ ئاستى طوتار دەطوازىرەتەتە. ترس و ذان و بىرىتى و ئاوارقىي و طۇرانى بارى دەرۇرونى و رەفتار و رەۋشتى كارەكتەرەكەن دەقىتى ئى دەكتات، بەلام طوشەتەنیطاي حەكايەتەخوان و ئەك خۇي دەمىنلى 0 حەكايەتەخوانى هەممۇ شىزان لە (ل 7) بەم جۈرە باسى ئاثارامى و شەلەذانى بارى دەرۇرونى و ضارۇنوسى نادىيارى (حەممە و خەجى و سمايل) لەقاو نىمەتە ئەشكەتوتەكەدا دەكتات و دەلى:

((ئەم سى جۈوتە ضاوا، نىمەتە خاموش و شەشكەتە تۈر بۇون لە دېمىنلى بى تەممەنلى سېتىنى يى ترسناك، شەقەميان لە يەكىدى دەكىر، و ئەك ئەقۇرى ھەترەپىز لە يەكتەر نامۇين، ئاولە با جۈرە تزوکاندىكى ئىللە، بە شەرمەتە يەكتەيىان ھەلەلەلوشى. ھەق جۈوتە ضاواش خۇي بە ئەتقىنەتە ئەشكەتە خاۋەنەتە خۇي دەزانى. ھەق سەقەقىش ياد و وېنەتى و وشەتى تىكىضرىداي كەلەك كەلەك دەببۇ، ض جى و تونانى و قەرطەرتى شىنى دى نېبۇو...))

بە لىكەنەتە دەرۇرون و ضارۇنوسى ئەتكەنە، ئەقەمان بۇ دەرەتكەتە كە حەكايەتەخوانى هەممۇ شىزان ھەولى ئەقۇرى دەدادات لەرېي شوينەتە وردىتىن و شار او ئەتنىن ھەستى كارەكتەرەكەن ئاشكرا بەكتات و ئەقۇرى ئىشان بەدات كە ((شارقازايى يەكتى تەقاوىي ھەقى، هەممۇ شەتىك دەزانى و دەبىنى، ھېپ شەتىكى لى شاراوة نى يە، راستە ئەقەمان بۇ خوينەر ناطوازىرەتە و زۇربەقان دەھىلەتەتە تا بە لوتكەرى رەمانەتكە دەدەتات، بەلام بەھەق حال حەكايەتەخوانى هەممۇ شىزانە)))⁽²⁶⁾ ھەقەۋەها لە (ل 7) دا، حەكايەتەخوان و قەسفى نىمەتە ئەشكەتوتەكە دەكتات و دەلى:

((نىمەتە ئەشكەتوتەكە، لە رووى ضەند طا بەقىدىكى لە يەكتەر نزىكى بنارى زنجبىرە ضىاپىيەك دەمى دا ضەقاندۇبو، تەقىنها بۇ شەمۈيک ھەناسىتى ماندووېتى رېبۇار و كۈضەر و قاضااغضى و راوكەر و فيرارى دەكىرە خۇراك و تىكەل بەشى و بىدەقەطى دیوارە رىزىوەكەن دەببۇ، رۇذى دوايىش بەھەمان بىدەقەطى يەقۇ بە رى يانى دەخىست...))

لقم و قەفسە بابەتى يە سادەدا، كە بەكۈملە و شەمەتىكى روون و واتا دىار ئەتقىجام دراوة، حەكايەتەخوان، خاسىتە جوطرافىي يەكانى شوينانەتكە دەرەتخات و جۈرى ئەقەمان ئەتكەنەش دىيارى دەكتات كە تەقىنها بۇ شەمۈيک ئەتقىن دەتكەنە بەقىر ئەقۇر جۈرە شوينانە و ئەك رېبۇار، كۈضەر، قاضااغضى، راوكەر، فيرار. لېرەدا رەماننوسى مۇنناتاجى شوينى دروست كەردىۋە. شوينى كەردىۋە باطراونى رووداو، يان شانؤيەتكى بۇ ناساندىنى كارەكتەرەكەن. و قەفسەكە زۇر تەقلىدە بۇ ئەقۇر كراوة كارەكتەر و شوين لە طوشە نىطاپەكى دەرقەكى يەقۇ، كە تايىتە بە حەكايەتەخوانى هەممۇ شىزان، ئىشکەنەش بە خوينەر ئەتكەنەش بە باۋە و لەسەر بنەتمائى ضەمكى حەكايەتەخوانى هەممۇ شىزان دادەمەزىرەت كە ئاطاي لە دەرقەۋە و ناۋوچىيە و بابەتەكە ئىشکەنەش دەكتات بى ئەقۇر ئامادە بە سەرضاۋە زانىارىيەكەن بەكتات. بېلزاك لە رەمانى رىاليزمى دا بەباشتىرین شىۋە ئەم رەۋەتى نواندووە))⁽²⁷⁾

حەكایەتەخوانى ئەم رۇمانە، سوود لە شوین و قىدەطرى نەك تەنبا بۇ شىكىر دىنەۋە ئىبارى دەزرونى و
وەسى رووخساري كارەكتېرەكان، بەڭلۈ لەھەمان كات دا بارى ضىنایەتى ئۇوانىش بۇ خويئەر دەست
نېشان دەكتات. ئەم دىياردىتىش لە باسکەرنى بارى ضىنایەتى حەتمە لە (L 13-14) رۇمانەكتەدا بە
دەزەكتۈي كاتى كە ئەق و خەجى ئى ذى و سمايلى برا بضۇوكى لەقاو نىمىضە ئەشكەوتەدا دەبن
0 حەكایەتەخوان دەلى:

((حەتمە بى ئىشتىها نانە وشكەتكە دەجاوى، بۇ قوت نەدەدر! ناحقى نەبۇو:

كۈرە كويىخاول دەست و ئى سى يە، راھاتلۇرى ناز و نىعەمەتە دىنيا نەدىدە، بۇ قىيەت و ئەخۇدا
كىرىن، بۇ شەشە حەتوت مانطى دوو رىز فيشەكەنلى راست و ضەقى لەسىر ستارخانىكەمپىدا دەبەست،
رېزى فېشەكى دەماناضەتى دە تىر و خەقچەقىرى كەنلى مىشت و سى، بەقېر شەشەنەكەمپىدة بۇو، بە رۇنى
مېشىك قوناغى تەقەنطەكە (نەايەت جاندارەكتە) ضەقور دەكرد، دەپەيسكەنلىق، دەستە سرىكى مەخەملە و
تەسپىھىكى كارقاب ھەمبىشە بەقېر شەشەنەكەمپىدة ئاویزان بۇو... جەطة لە كەلە كىبى و كەپەپىشەك و كەق،
طۆللەقى بە هيض شەنگى دىيەمە ئەتابابو كەمىسى بەقاوىش كورىكى عەطىد و سەھەنەن بۇو!))
لەم كۈنلەدا بە ئاشكرا دەست تىۋەردىانى رۇماننۇوس لەرىي حەكایەتەخوانىمۇ لەم تو تەعليقانە بەدەر
دەكتۈي كە حەكایەتەخوان سەبارەت بە حەتمە دەزى برىو. بەتايىتى كە ئامادە بەقۇ دەكتات كە حەتمە تەنبا لە
راوکەدن دا تەقەتى كردووە ئەطىنا هيض جۈرە ئازايەتى يەكى ترى نەتواندوو. ئەم جۈرە طۈشە نېطايە
طۈزۈرەت ئەشەنەنەن ئەشەنەنەن ئەشەنەنەن ئەشەنەنەن ئەشەنەنەن ئەشەنەنەن ئەشەنەنەن
رۇماننۇوسەتى دەقىقى ئەخۇنى زانىارى يەكى فراوان بى سەبارەت بە رۇودا و كارەكتېر و كەپەپىشەكەن
دېكتە ئابېتى رۇمانەكتە، حەكایەتەخوانى ھەممۇ شەنزاڭ بۇ طېرالىقۇ ئەتابابو كەن ھەلەدەبىرىي ضۇنكە
(ئەق دەقتوانى خۇى بخاتە ناو ذيانى هەر كەسىمەتە و بە خويئەر بلى كارەكتېر دەستتىشان كراو بىر
لەمىسى دەكتاتقۇ. ئەق دەقتوانى لەتىكە ساتدا لە شارىك بى و لە ساتىكى تردا لە هەر شوينىكى ولات. ئەق
دەقتوانى (حەكایەتەخوانى ھەممۇ شەنزاڭ) لەتىكە رىستەدا لە طەقل ئىمە حازر بى و لە رىستە دواى ئەق دەقتوانى
بۇ رابردوو بەرىيەتىمۇ((28))

رۇوداۋەكانى ناو شوين كار دەكتاتە سەر ھەلۋىستى كارەكتېرەكان. يَا بەرقۇ ئاشىيان دەبات، ياخود
بەرقۇ بارىكى دزىبۇ دەيانطۇرېت. لەم رۇمانەشدا شوين ھەمان دەزى طېراوا. بۇ نەمۇنە كاتى خەجى
لەقاو نىمىضە ئەشكەوتەكتەدا، مندالى دېبى، ئەم رۇوداۋە كارېطقىرى يەكى تەقاو دەكتاتە سەر ھەست و
ھەلۋىستى حەتمە و لەمۇ ئەقلى دېبى زارى و بى زارى و ترس و ورە بەردىنەتە دەقىقەر و رەھىكى نويى
ئى دەبەخشى. لە رەفتارەكانى دېبى و بارى دەزروونى شى دەكتاتقۇ لە (L 32) دا دەلى: ((ئەم دەنطە نويي يە. واتا
دەنطى مندالەكتە. ھىزىكى يەزدانى بەخشى بە حەتمە، ھەستى دەكرد كە نەك تەها دەقتوانى بەقرطى لە
ضەقەمىسلىرىكەن ئىيان بىكەت، بەڭلۈ لە مردن نەترسى و ذيانى خۇشبوو، بە ئەق ئەقلى دەنلىقىمۇ رۇوە
تى بىكەت... حەتمە سىا مەھىت ئاسا.. بەقدورى خەجىدا دەسۈرایتۇ، لە خۇشىلا ترى دەدا و ئەم شان و ئەق
شانى دەكىر، هيضى ئى نەدقۇترا، هيض وشەقىكى ئى نەقىبۇ لە قەوارە ئەم دلخۇشى يە دا بى و دەزى
برى!))

كاتى كە حەتمە و خەجى و ئەحمدە و سمايل ئاوارە دەبن و دەضنە شارى كەركۈلە باشۇورى
كوردستان، لەقى حەتمە و سمايل دەست بە حەمالى دەكتەن. بىرسىتى و ذىنطەتى دەقوروبەر و ئاوارقىبى،
طەقلىك كار دەكتە سەقەر رەفتارى حەتمە و سمايل و سەقەر لە نوى كەتسايدىتى ئەمان دادقىرىنىقۇ لە (L 62) ئى
ئەم رۇمانەدا حەكایەتەخوان دەلى: ((ئەقەر لەقى بەر لەجى و شوينى خۇياندا، لە طقۇرە ئىباوان و مەلائى دى
زئر قىسى خۇش و شىعىرى جوان و ضىرۇكى جوامېرىيان بىسەتىو، كەضى بايى ئولىك نېيانطۇرې بۇو،
بەلام لىرەدا بىرسىتى و غەربىي بەكەلگەنلىكەن وانقىبۇو، نەك تەنبا فېرى خۇشتوپىستى و وەفايى كىرىن، بەڭلۈ لە
دەسۈزىيا قال بۇون و ئىكەنلى خۇيان بۇو، هەر كە ئىواران دەققەرانقۇ ھەر يەكە دەسمالىكى ئى دەكرد،

هەر رؤدە و شىكىان بؤ مال دەكىرى، بة ماو قىيىكى كەم ناو مالىكى هەندى رىاك و ثىك يان ثىك ھىنا. ئىدى دەستهاتىان ئاشەكتۇت دەكىد.)

لەم طۈشە نىيطا باپتى يقۇة كە حەكايەتخوانى ھەممۇ شىزان ئىشكمەشى خويئىتى كىردوو، ئقۇ دەكتۇرى كە ضۇن روودادوتكانى شوين، كارەكتېرەكانى لە رۇوى ئىطەتى ضىنایتى طۈرۈۋە، لە كورە كويخاۋە بۇ بار ھەلتەرى رەقىجەق. لە ضىنېكى دەسترۇۋە بۇ ضىنېكى بن دەست. لە مىشەخۇرى يقۇ بۇ دلسۇزى و ئەفادارى و خۇشتۇيىتى كار و ذيان 0 كە طۈشە حەكايەتخوان، لەتقل يەكىك، يان زىاتر لە كارەكتېرەكان، بة شىۋىتەتكى كاتى ياخود بة درىيازىي رۇمانەتكە، يەك دەطريتەقۇ وادەكتات كە ئەم شوينە بەطىرېتەقۇ كە كارەكتېرەكان لەقۇين. بۇ نموونە كاتىكى لە كارەكتېرەكان دەضىيەتە دۇورىيەتە جادەكتە دەكتات. (29) واتە وەكى كاميرى لە نزىكىمۇ وينەتى جولانقا و رەفتار و جۇرى ذيان و شىۋىتەكانى دىننەتە و شوينى طوزقانى ئەقۇمان بۇ دەطريت. لە رۇمانى (ھەرقەس) يش دا، حەكايەتخوان ھەمان ئەم رۇلەتى طېراوا لە طواستقۇنى دېمىن و وينەتەكانى ذيانى كارەكتېرەكان لە ضوارضىيۇنى شوين دا. بۇ نموونە حەكايەتخوانى ھەممۇ شىزان لە ل (61، 113، 118، 175، 176، 235، ... ھەت)، ضەندىن دېمىتى ناوقۇمى ئەم حەقۇشە دەخانە رۇو كە حەممە و خەتجى و ئەتحمەد و سمايمى لە كەركۈوك بة كرى يان طرتىبوو، ياخود لەقىي ئىشاندانى دېمىتەكانى ناوقۇمى ئەم دۇورى كە خەتجى لە بەغدا بەكرىي طرتىبوو، دېمىتى ناوقۇمى دەقۇونى ثر ئازار و نەھامەتى خەتجى وينە دەكتېشى. هەقۇرەها لەقىي شوينەتە بة تابىتى لە طېرەنقا ئى باسى هەتراكتى كەركۈوك و كوشتنى توركمانەكان و بىرىن و دىزىنى دوكان و مالەكانىان، رەفتارى درندة ئاساي ئەم كەنسانە وينە دەطرى كە ئەم تاوانلىقان ئەتقىjam داۋە. شان بەشانى ئەقانىش حەكايەتخوان باسى مەملانى ئى نىيەن نويئەرانى رەزمى بەعس و ئىياوانى ساواكى ئېران لە ئۇردوطاي ئاوارەكانى ئاش نسکۈ ئېلۈول دەكتات و لە ل (254-255) دا حەكايەتخوان دەلى:

(نوينەرانى عىراق دەيانووت:

مېرى نىشىمىانى بة رەحمة، عەقفوو عامى دەركىردوو، ئىۋە هەر رؤلى عىراقى خۇشتۇيىتن، بەتەرىنقا بۇ باوقشى عىراقى سەربەرز، بەتەرىنقا سەر وەزع و حال و وەزىفە و جى و شوينى ئىشۇوى خۇتان حەكومەتى نىشىمانىش يارمەتىيان دەدات 0 بة فيتى ساواك دەكرايە هەمرا و ھۇريا:

- درؤ دەكتەن.
- ئىۋە ئىياو كۇذن، فاشىستان.
- فيلمان لى دەكتەن.

... ئاش ئەمۇنى، بەضەند قىسەيىكى لووس و لي بۇوردن خوازى (خواهىش دەكتەن.. بېبەخشن... مەعزىزتمان ھەمية...) نوينەرانى عىراقىيان بة رى دەخستقۇ ئەموجا لە (مەيدانى ضۇلى بى ساحىيدا) بة رۇذى رۇشىن، داۋى خۇيان دا دەقنا، هەر ئەقىندا بلى ئەتك و دوو) لەقىي خەلکەتمەدا بلاۋ يان دەكىر دەقۇ:

- بى عەقلە ئەم كەمسەتى باۋەر بة عىراق دەكتات.
- ئەمۇنى بەتەرىنقا ئىعدامى دەكتەن.
- لەسەر سنور دەزى (لە ئىياو خىتن) لە ئىياوان دەدەن.
- زەرنىخ ئېكەن بە خواردن دەكتەن.
- كضانى جوان لەسەر سنور طل دەدقەنقا، دابەشىان دەكتەن سەر عەسکەرەكان...)

حەكايەتخوان، كە دەورى ھەممۇ شىزان بەتەرى طۈشە نىيطاي خۇرى بەسەر كارەكتېرەكاندا دەستەتىنى، يان وايان لى دەكتات بىن بە ھەلتەرى طۈشە نىطاي ئەم. لەقىي رۇمانەدا، شوينىش ھەمان دىيار دەتىدابەدەر دەكتۇرى بة تابىتى لەكتاتى سەرەتاكانى دەست ئى كەننەتە ئە سورش ئاش نسکۈ ئەقىلۈول. دىيار دەتىكىر دەقۇ ئەم شۇرۇشە لەتقل طۈشەنیطاي (رۇماننۇوس - حەكايەتخوان) طونجا و بۇوة، بۇية ئەمە

بۇوة بە ئالنقرىك بؤ ئەۋە ئەرەپ شوينەۋە بەتايىتى لە (ل 259) دا بەم ضشنة حىكايەتتەخوان طوز ارشت لە طۈشەتىطاي خۇي بکات و بلى:

((ئەمرؤش بەھەمان سۆز، دۈل بە دۈل، طرد بە طرد، لوتكە بە لوتكە رادە طېتىنى، طە زمانىيان هەبا ئەۋا بىشىك دەيانووت: طەرانەۋە.. يارى ھەمىشە بە وەقاي ضيا و بەفر و ئەشكەوت طەرانەۋە. ثىرۈزە ئىمە، طەرانەۋە، خۇشبة حالى ئەم شوينەتى ئىي ئەمانى بەسقىر دەكتۈرى.. دەبىتە مەركەبى سوورى بىرىقەدارى داستان! طەرانەۋە.. طەر ئاسمان شانازى بە ھەتاو و مانط و ئەستىرە كانىقا بەكات ئىمەش شانازى بە مانەۋە دەكتىن!)).

لېرەدا شوين، ھەلتىرى طۈشە نېطاي رۇماننۇو سە. لەباتى ئەم، لە رېطاي حىكايەتتەخوانى ھەممۇ شىزانەۋە كە تەنانەت دەتوانى ئەم بە ھەمىستە ثىرۈزە كانى خاك و ضيا و دۈل و لوونتكە بەرى، ئەم تو طۈشە نېطاي خراۋەتە ناو رۇمانەكەمە.

تەۋەرە سېيىم: ئاستى دەربىرین

دەربىرین، يەكىكە لە و ئاستى طرنطانە لە رىي ئەۋە طوتارى رۇمان دروست دەبى، و لە حەكايەت جىا دەكىرىتەۋە. جوليا كريستيپا دەربارە ئەم جىا كىرىن ئەنەن دەقلى: ((حەكايەت وەكى بەسەرەت، كەضى رۇمان وەكى طوتار خويان ئېشكەتش دەكتەن.))⁽³⁰⁾ واتا شىواز خالى سەرقەكى يە لە ناسىنەۋە دا بەرەتى رۇمان دا.

كارەكتەرەكەنلى رۇمان، دەبنە هوئى ئەۋە رۇمان بە جىاوازى زمانى دەربىرین بناسرىتەمە. ئەم زمانەش بىنۇرەتە بؤ ئەۋە دەقلى ئەوان لەتەقل دەقلى رۇماننۇو سە يەك ئاستى دەربىرین دا ئەبن و لەرىي شىۋەكەنلى دەربىرەنەۋە طۈشە نېطاكان دىيارى بکرىن و روانتەرى كۆمەلايتى و ئايدۇلۇجى يان ئىناسە بىرىت. واتە دەكىرىت لەرىي خاسىتەكەنلى دەربىرەنەۋە ئامادە بە طۈشەتىطاي ئايدۇلۇجى كارەكتەرەكەن بىرى و تىروانىنى ئەوان بؤ جىهان دەست نىشان بکرى. لە ھەر رۇمانىك دا ئەقلى ((ضالاڭى دەربىرین بىرىت، يَا دىنامىكەتى خۇي لە دەست بىدات، قىسەكىردن، شەقىدان ياخود لى ئىرسىنەۋە بەرەتەم ناهىنى. بەمەش روانتەكەن لەبار دەضن. لە يەتكبۇن دا سەركوت دەكىرىن. دەنەتەكەن دەبن بە يەك دەقلى طاشتى سادە كە طەۋەتىر لە خۇ نواندا دەرەكەمە. دەنەتەكەن لە دەقلى طوتاردا فەندا دەبن، بازىنە قىسەكىردن بەرە و ناۋەندى خۇي ئاشە كشە دەكتەن، ضوارضىۋەكەتى تەمسىك دەبىتەم، قىسە دەرەوەخى، لە ئىنلەپى بالا دەستى يەك زمان دا لەقى دەضى))⁽³¹⁾

ئاستى دەربىرین، لە رۇمانى ھەتقىس دا، لە ضوارضىۋەتى بالا دەستى زمانى نۇوسەردا بىنیات نراوە. لەپەر ئەۋە شوينى دەربىرەنى زۇربىتى كارەكتەرەكەن لەپەتكە دەضن و لەتەقل شوين دا تەقىيا ھىزى دەربىرەنى قىسە ئەپەر دەقلىن و طۈشەتىطاي ئەم سەبارەت بە رۇوداۋەكەن دەرەتەبرەن. ئەم دىيارىدەتىش بە درىدەلىي رۇمانەتكە جەخت لە خۇي دەكتەنەۋە و لە دايىلۇط و خۇ دواندى كارەكتەرەكەنلىش دا دۇوبارە دەبىتەمە. بؤ نموونە لە (ل 23) دا دەربارە ئەقلەس و كەوت و رەفتارى حەمە ئاش ئەۋە ئەچمەد لە دايىك دەبى، حەكايەتتەخوان ئەقلى: ((حەمە لە بەرە بېيان دا، مەنالەتكە دەبىتە دەرەتە ئەشكەمەتەكە و سى جار تف روو دەكتەنە سەر زەۋى و هەنلى و شە لە شىۋە ئەشكەمەتەكە دەرەتە ئەشكەمەتەكە و ئاشان بەجۈرە نزايمەكى سەقىر ضەقىنى نويدى (ضاكان) سەقىرىكى ئاسمان دەكا و مەنالەتكە بەزىز دەكتەنەۋە و دەقلى: خواي طەمۇرە.. بېينە ئەمېش ئىستا وەكى و تۈپەتىرە دەكتەنەۋە و لە مەقىنى تۈدايە، بېئارىزە تا ئىرۇزىت بېلەرىزى))

بە طوپەرە ئەۋە كە حەكايەتتەخوان ئاطاي لە ھەممۇ جولة و ضركەتىكى كارەكتەرەكەتى و وقسى رەفتار و بارى دەرەوەنى ئەم دەكتەن و قىسەكەنلى وەكى خۇي دەبىستى و دەقەوازىتەمە، طۈشەتىطاي حەكايەتتەخوانى ھەممۇ شىزانى و قەطرتۇرۇمە. جۈرى قىسەكەنلى حەمە ئەم دەكتەنە دەرەتە كە ئەم بەتوانى دەربىرە لەپەر ئەۋە زمانى نۇوسەر خۇي سەئاندۇرۇمە بەسقىر زمانى ئەۋە دەكتەنە دەرەتە كە ئەم بەتوانى دەربىرە طۈشەتىطاي نۇوسەر بکات. ھەرۋەها كاتىك حەمە لە (ل 44) باسى شەھىدبوونى مېرزا دەكتەنە باھەمان

شیوه‌ی نیشیوی زمانی دقربرینی نوسفر و طوشة نیطای ئقو بەکاردةھینى و دەلی: ((ئیمەت ترسنۇك و بى فقر بوبىن، لەھۆلی رؤھى خۇماندا بوبىن بە تەقىها جىمان ھىشتى.. ئاي سەد رەھمەت لە قېبرەكتە ميرزا، تا دوا فيشەك هەر بەرطرىت كرد، بە لەززەتەۋە تىر تىر، خويئەكتە خاكت ماض كرد و بە خوين تىشكى ھەتاويشت ھەلمىدى...))

لەم خۇ دوانىندا، حەتمە، طوزارشت لە طوشة نیطای بابەتى نوسفر دەكتات و لەباتى ئەمۇ سەركۈنەتى خۇي و ئەوانە دەكتات كە لەكتاتى رووخانى كۈمارى مەباد لە ترسان ھەلاتن و ئامادە نېبۈن بەرطرى لە خاك و ميللت بىقىن. شیوه‌ی دقربرینەتكانىش تايىېتن بە نوسفر دەكتات و لە ئاستى دقربرینى كارەكتەرىكى نەخويئەۋارى و ئەك دەقەم دانىن 0 ھەلبىدارنى كارەكتەر و بنيات كردىنى كەتسايتى ئەمۇ بۇ ئەمۇ رولى خۇي لە طېرانتۇقا دەخوازىت ئەمۇ رۇماننۇس بە ورىيەتى يەقۇمدا لەقطلى ئەم لايقەتە ھونقىریدا بکات بۇ ئەمۇ لەكتاتى ئىپسىست دەرفەقى طونجاوى هەبى لەرىي ئەمۇ جۈرە كارەكتەر قوە طوشة نیطای خۇي بخاتە ناو دەقەتكەمە. ئەڭ بەم شیوه‌یە كە رۇماننۇس ئەقىرۇمى كردووە و ھەندى كارەكتەرى نەخويئەۋار، يان نىمىضە خويئەۋارى بۇ جى بەقى كردىنى ئەم ئەركە ھەلبىداردووە، ضۇنکە ((ئەطەر طوشة نیطای ئايديۋلۇجى سىستەمى ئەم بەھايانە بى كە لەرىي ئەمۇ كارەكتەر جىهانى دەور ووبەرى ھەلسەنتەپەنی و طوشة نیطای دەرروونى ئەم، ئەم طوشة نیطايى بى كە لەرىي ئەمۇ كارەكتەر خەپالى يەكە نىشكەش بکرى ئەمۇ طوشة نیطايى دقربرىن ئەمۇ شىوازقىيە كە لەرىي ئەمۇ كارەكتەر طوزارشت لە خۇي دەكتات))⁽³²⁾

ھەرضەند ئاستى دقربرینى رۇماننۇس لە ئاستى دقربرینى كارەكتەر دوور بى ئەمۇندە كەتسايتى كارەكتەر سەرىبەخۇ دەبى و دەتوانى سەرىبەخۇ بى دەست تىۋەرەدانى نوسفر طوشة نیطای خۇي دەبىرى. ھەرضەندىش ئاستى دقربرینى ئەم دوانە لەتىك نزىك بىننۇ، ئەمۇندە شوينى رۇماننۇس لەقاو دەقەتكە دەردىكتۇي و سەرچەم طوشة نیطاكان بەكاردةھینى بۇ خزمەتى فيكىر و ئايديۋلۇجىاي خۇي. دايىتلىوط و ئەك شىوازىك لە شىوازەكانى دقربرىن لە رۇماندا، كۈملە ئەركەر و خاسىيەتى ھەقىيە. يەكىك لەقاو دىيارى كردىنى ناسنامە قىسىمە كەن دەر بکەن و بىنە نىشانە بۇ جىاڭىر دەنەتە ئەستى رۇشىبىرى و ئىلەي ھۇشىارى ئەمان. كارەكتەرەكان لە ئاستى دقربرىن دا، نېبۈۋە بەھۆى ئەمۇ لەپەرە زماننۇ ئەنەنە ناسنامە كۈمەلايەتى كارەكتەرەكان دەر بکەن و بىنە نىشانە بۇ جىاڭىر دەنەتە ئەستى رۇشىبىرى و ئىلەي ھۇشىارى ئەمان. ضۇنکە لە رۇمانەتكەدا، ئاستى زمانى رۇماننۇس رېطەتى نەقاوە خاسىيەتى زمانى كارەكتەرەكان بناسىرىنەتە. بۇ نموونە شىوازى قىسىمە كەن دەنەتە (محمد ئەفقەن) باوكى (ھيام) و شىوازى قىسىمە كەن دەنەتە فەردىدون و حەتمە و ئەحمدە و سەركەتەت و مامۇستا رەشيد و نەمىرىنى ذنى ئەحمدە ھېيش جۈرە جىاوازى يەكىان لەقطلى شىوازى قىسىمە كەن دەنەتە رۇماننۇس دا ئەنەن يە كە لە رىي حەكايەتخواننۇ طېرانتۇقا دەقەتكە ئەنچام دەدات. ئەم دىياردىقىمەش رېطەتى طرتۇوا لە طۈرىنى طوشة نیطايى نوسفر و كارەكتەرەكان. لەپەر ئەمۇ لەسەر ئەناوه ھەتنا كۇتايى رۇمانەتكە زوربەقى كارەكتەرەكان و رۇماننۇسىش لەقطلى ئەواندا، يەك طوشة نیطايى جىبەتىريان ھەقىيە و طۈرائىكى ئەمۇتىيان بەسەر دا نايىت كە بېبىتە مايەتى طۈرائى روتى طېرانتۇقا و ئەرسەندەن رۇوداۋەكان بە ئاراستەتە ئەتكەن كەن ئەتكەن ئەرسەن ئەرسەن دەپېتەمە كە ((ھەندى توخمى قىسىمە بىرپارى لەسەر داۋە. ئەمۇ كاتەمەش طۈرائى طوشة نیطايى نوسفر رۇون دەپېتەمە كە (ھەندى توخمى قىسىمە كەتسىكى دىكە دېتە ناو تىكىستى نوسفر قوە. واتا ضەند توخمى لە ئاخاوتىن كەكارەكتەرىك يان يەكىكى ترى ئى دەناسرىنەتە. ضۇنک تى ھەلکىشى توخماكى ئاخاوتى كەتسىكى دى يەكىكە لەم ئامرازە سەرەكىانە ئە كە طوزارشت لە طۈرائى طوشة نیطايى دەكتات لەسەر ئاستى درەبرىن. ئەمەش ھەر طېز تايىەت نى يە تەنبا بەتكارھىنانى ناوى كارەكتەر قوە.))⁽³⁴⁾

راسەتە لە رۇمانى ھەرقەس ناوى زئۇر كارەكتەر ھاتۇوا، بەلام ھەموو يان لە يەڭى طوشة نیطاۋە بنيات نراون كە ئەقىش طوشة نیطايى حەكايەتخوانى ھەممۇ شىزانە ئەم طوشة نیطايىش ھەقطلى طوشة نیطايى ئەقىش نەطۈرى نووسەرە و تەعېر لە ئايديۋلۇجىاي ئەم دەكتات. بۇ نموونە باوكى ھيام واتە (محمد ئەفقەن) كە

لەطۇشە نېطاي رۇماننۇسوتىۋە وەكى مەۋھىتىكى كىنە لە دل و ئاراشتىرىست و بىر قوشىت و درندە تەقماشا كراوە لېقىر ئەقۇقا هەقىتا كۈتاپىي بە ھەمان شىۋى ماۋەقتىۋە و نەتئۈرۈۋە تەقاناقت ھەمان وينەقى بۇ كېشراوا لە طۇشتىريتىپاي ھىامى كىضە يقۇقا كە لەم رۇماننۇدا دېمىتىكى بىر ضاوى طۇشتىريتىپاي رۇماننۇسوتە. ھىام لە (ل 293) سەتىباراقت باۋاكى بەقىم جۈرۈ ئەقەمەد و نەتسىز پىن دەقۇى و دەقلى:

(())- باوكم لة باولك نتدةضوو، هتر ئىنسانىقى نتبيو، درندىئەتكى جانقۇر بwoo، ثارەتلىرىت، كىنە لە دل، نەقامى بەرضاو لىل، بەتىاوا توركمان ئىرسىت، كەمپى بەدىيەرلەك توركمان، بەتلەك ھەممۇ ئىنسان و ئىنسانىقى دەۋرىۋەت، خۇى دەۋرىۋەت، ئەمۇ باولكە كۈزە ئەۋرىستىم، بى باوقۇر و كەللە رەق بwoo، هەرق بۇ ئەتەۋە ئەللىن خاۋەن قىسى خۇيەتى و كەمىكە يېڭى كەسە دەكەت تووشى ئەم دەردى كەردىن!)).

ئەم قىسانە ئەم توقدە بە كوردىكى روون و رقان و تراون، ئەطەر رۇماننۇوس لقۇۋە و ئىش نەپەطۇرتىبا نەزاد تۈركمانە، هەرتىزى لە كەسىكى كورد جىا نەتەدە كەرىيەتە. كەۋاتە شىۋارى دەرىرىنەكە، خاسىيەتى زمانى نەتتۇقىي ئەتىۋى تىدا سرا و ئەتتۇرە. خۇ دەكرا رۇماننۇوس شىۋە كوردىكەتى ئەتىۋى بەجەرى دارشىتىبا، خوينىر لەرىي وشە و دەرىرىنەكەن ئەتىۋە ئەتىۋە بىر دېكا كە ئەم كارەكتەرە ئەطەر پى كوردى خۇش دەتىۋى و ئاش نسکۈي شۇرۇشى ئېلىلول لەقطەل مىضە ھاتۇۋە بۇ ئىشىمەتر طايىتى، بەلام لە رەستەدا تۈركمانە.

طوتاری ناو رومان، لة وشەى رۇماننۇوس و كارەكتېرەكان ئىيڭ دىيت (35) ئەم وشانتىش دەپىت لە ئاستى ئايدىلۈچى و روئىنىبىرى دا، لەقطىلى ئاستى دېرىرىنى كارەكتېرەكان دا بەطونجى و بەتوۋەش ئەتوان لە رۇماننۇوس جىا بىكىرىتۇۋە. جىاكاردىنەتە و ناسىنەتە قى طۇشە نىيطاى خودى ئەتوانىش لە طۇشە نىيطاى حەتكىيەتھەن ئەتمەو شىزان ئەتكىي زۇر طقورەتى نۇوستەرە و سەرەكتۇنتى رۇمانىش تا رادقىيەكى زۇر ئەمەتتە بەم جىاكاردىنەتە قى طۇشە نىيطاى هەرقەس دا ئەم دەستتۈرە طرەننەتە بايەخى ئى نەدرەوا و دەتكىي بىلەن لە ئىننەوە سەۋاندى طۇشەنەتە قوربانى بەم دەستتۈرە دراوا. ئەمەش خالىكى لاوازى بىنیاتى رۇمانەتكەتىيە. ئەم دىياردەپىش لە زۇر شۇينى ئەم رۇمانە بە ئاشكرا دىارە، بە تايىەتى لە دایاقلۇطقى نىوان نەسرىن و خەجى (ل 213-214) سەبارەت بە كوشىتى ئەم مەللەتى كە ئەمنەتكەن ئەتكەنەتكەن كەركۈوك لە زەطى نەسرىنەن ئەنەندىبۇو:

- دَيْوَ وَ آيَةٌ يُبَكِّو نَذْمٌ

- تؤبى طوناه و طقورة ببویت، نتیان کوشتی کەمپى تؤبى طوناھىئى ساوات کوشت.

- بريا دهيانكوشت.. وادقزانم لتم رهفتاره مدا لقطقل (ئەوانم) جيا ناكمه يتقوه.

- لەسەر ئەنجامى كار، نە .. بەلام لە جۇرى كار طقلى حىاوازن، تو ئىنسانى و ئىتوان ئىنسان نىبۇون بەلام ئىستا تو كارى نا ئىنسانىت كردوو.

لة دريذة ئەم دايىلۇ طەدا، نەسىرىن دەلى:

- نَّهُمْ دَوْيِسْتْ بِبِمْ بَهْ دَايِكِي..

هقرطیز ئەم قسانقىت بە قىسىم ئىمپۇچ خويئنقاوار ناپىي.).

به وردبوونه، لة ناستی دقربین و طؤشة نیطای ختچی لەو دایلئوطة بؤمان دقردەکمتوی کە رۇماننوس بايەخى بە جياوازى ناستی رؤشنبىرى و هؤشيارى خۆبى و ختچى نەداوة و تەقىيا بىرى لقۇة كەردىتىۋە ضۇئن لە رىي ئەقۇۋە طؤشة نیطای ئايىدلۈچى خۆى دقربى. بەم جۈرە ختچى بۇۋە بە ئامرازىيک بۇ طەپياندنى طۇشتىپىطاي رۇماننوس لېقىر ئەقۇۋە لە رووى زمانىشىۋە جياوازى نىۋان زمانى ختچى و رۇماننوس نەتماوا و هەردووكىيان لمىتەك ناستى دقربىندا. كەۋاتە لەم رۇمانەدا رۇماننوس و حەكایەتخوان و طقلىك لە كارەكتېرەكان يەكىيان طرتۇۋە و دەپيانمۇي تەقىيا طؤشة نیطاي رۇماننوس

ئىشىكىشى خويئر بكتن. لە زۇر شوپىشدا كارەكتېرەكان بۇون بە هەقلطرى طوشتنىكاي رۇمانووس، بۇ نمۇونە:

1 - خەجى: ل 50، 51، 222، 223، 224، 225، و ... هتد.

2 - حەممە و ھاوريكاني: ل 51

3 - مارف: 226، 227

4 - مامۇستا سەركىتۇت: ل 311، 312، 313، 314.

ھەتروەھا لە زنجىرى ئەشىم دا بەطشتى (ئەحىمەد، خەجى، نەسرىن) تەعىير لە طوشتنىطاي رۇمانووس دەكتەن. تەنانەت دەكتى بلىيەن سەرقەتم كارەكتېرەكان، ئەوانەش كە طوشة نىطاي جياوازيان لەقەل رۇمانووس و حەكایيەتخوانەتكەى دا ھەمە ئەوانىش بە جۈرىكى دىكە طوشتنىطاي ھەموو شىزانى (نووسقىر - حەكایيەخوان) سەبارەت بە رووداو و بەسەرھاتەكان لە ئاستى زمانى و شىوارى دەربىرين و ئايىلۇجيادا ئىشان دەدقەن. ئەم خاسىيەتىش بۇوە بە ھۆ ئەۋەتى كە رۇمانى (ھەرقەس) بىي بە رۇمانىكى مۇنۇلۇجى (يېڭى دەنەت). لە رۇمانى مۇنۇلۇجىش دا ((كارەكتېر بە داخراو دادەتىرى، سۇورە واتايى يەتكەى رۇونە: دەكا، ئازار، دەضىيەتى، لە سۇورى بۇونە بەدىيەتەۋەتكەى تى دەطا... تووانى ئەۋەتى نى يە لە شىۋەتى خۇي دەست ھەقلطرى. واتا ناتوانى لە سۇورى كەسىتى خۇي دەربىضى ... بى ئەۋەتى مەترىسى ئىقى لە توڭىن ئەنەن ئەۋەتى دەربىضى كە نووسقىر بۇ ئەۋەتى داناۋە. ئەم جۈرە وېنە ھونتىرى يە لە رۇوى ئەپتەتى بە ھۆشى كارەكتېرەقا لەقاو جىهانى بابتىنى نووسقىردا بىنیات دەقىرىت))⁽³⁶⁾ كارەكتېرەكانى رۇمانى (ھەرقەس) يېش، سەركى و لاۋەتكى يەتكانى (حەممە، خەجى، سمايمىل، ئەحىمەد، نەسرىن، مارف، حسین، ... هتد) ھەمووييان لە ئىلانى مۇنۇلۇجى رۇمانووس لايىن نەداۋە و لەپۇ صواراضبۇءە ھونتىرى يە ماونەتەتەۋە كە ئەتىپ بىناسازى كەسىتى ئەتوان لەپۇرۇۋى زمانى دەربىرين و طوشتنىطاي (بابتى - دەكتەكى) حەكایيەخوانى ھەموو شىزان بەكارى ھىناؤ.

ئەنچام

1 - بەطشتى ئاستەكانى طوشة نىطاي لەم رۇمانىدا دەكتىن بىسى جۈرەقا:

أ - ئاستى كات.

ب ئاستى شوين.

ج - ئاستى دەربىرين.

ئەم سى ئاستە ئىكتەمۇ بەستراون لىك جىا ناكىرىنەتە و كار لە يەكتەن دەكتەن و ھەمووشيان بۇ خزمەتى طوشتنىطاي نووسقىر و ئىشاندانى ئەپۇ طوشة نىطايى بەكار ھاتۇون.

2 - طوشتنىطاي بەكار ھاتۇو لەم رۇمانە، طوشتنىطاي حەكایيەخوانى ھەموو شىزانەتە دەقىرەقا دەرۋانىتە رووداو و كارەكتېرەكان و ھەقلىيان دەسەنطىيەتى و قىسفىان دەكتەك.

3 - حەكایيەخوانى ئەم رۇمانە، طوزارشت لە طوشة نىطاي رۇمانووس دەكتەك و لىي جىا نابىيەتە.

4 - زۇربەتى كارەكتېرەكانى ئەم رۇمانە، سەرقەكى و لاۋەتكى يەكان و ئەكتەك (حەممە، خەجى، نەسرىن، ھيام، مامۇستا رەشىد، مامۇستا سەركىتۇت، ھاوريكاني حەممە و ... هتد. بە ھەقلطرى طوشتنىطاي (نووسقىر - حەكایيەخوان) دادەتىرىن.

5 - رۇمانووس سوودى لە زەماتى رووداو و دىنېتەتى كارەكتېرەكان و دەربىرىنى ئەتوان و ئەرطىتۇوة بۇ ئەۋەتى طوزارشت لە طوشتنىطاي خۇي بکات.

6 - ئەم رۇمانە، بە رۇمانىكى مۇنۇۋۇنى يان مۇنۇلۇجى (يېڭى دەنەت) دادەتىرىت، بؤيە لەسەرەتاوا نا كەنابىي طوشتنىطاي نووسقىر و كارەكتېرەكان و ئەكتەك خويان ماون و طۈرانىكى طرنت بەسەرەيان دا نەھاتۇوة.

7 - رؤمانووس ثقی بقوه نتیردووه کة دقبی زمانی نووسنر و کار ئكتئر ئکان لەپیک نەضن و هنر يەکە خاسیەتى خؤی هەبی، لەپئر ئەقا خويئەنر هەست بقوه ناکات کە ئاستى دەربىرينى کار ئكتئر ئکان جودان و طوز ارشت لە طۈشتنىطاي ئەقان دەكتات:

- أ - کار ئاساتى رووخانى كۆمارى مەباباد لە سالى 1946.
- ب - کار ئاساتى نسکۈزى ئەقىلول لە سالى 1975.

ج- دەست تېكىرنەقا شۇرۇش لە كوردىستانى عىراق دواى ضەند مانطى لە نسکۈزى ئەقىلول. هەممو ئەقىرەتسەن لە طۈشە نېطاي حەكایەتەخوانى ھەممو شىزانەقا تېشكەمش كراون.

ئەقراویز ئکان

- 1 - محمد موکرى، رؤمانى هەرقس، ضاڭخانە بىيىسانى، ضاڭى سېيەم، سليمانى، 1998.
- 2 - دشجاع مسلم العانى، البناء الفنى في الرواية العربية في العراق، دار الشؤون الثقافية العامة، الجزء الاول، بغداد، 1994، ص172.
- 3 - رولان بورونوف و رئال اوئلە، جهان رمان، ترجمة نازيلا خلخالى، نشر مركز، ضاڭ اول، تهران، 1378، ص97-98.
- 4 - والاس مارتن، نظريات السرد الحديثة، ترجمة حياة جاسم محمد، الهيئة العامة لشئون المطبع الاميرية، سوريا- دمشق، 1998، ص175-176.
- 5 - د. سيزا احمد قاسم، بناء الرواية، دراسة مقارنة لثلاثية نجيب محفوظ، الهيئة المصرية العلمية للكتاب، 1984، ص133.
- 6 - تزفيطان طودوروف، الشعرية، ترجمة شكرية المخبوت و رجاء بن سلامة، دار توپقال للنشر، الطبعة الثانية، دار البيضاء- المغرب، 1990، ص50.
- 7 - بوريس اوسبنسكى، شاعرية التأليف، ترجمة سعيد الغانمى و ناصر حلاوى، المجلس الاعلى للثقافة، بلا مكان الطبع، 1999، ص69.
- 8 - جمال مير صادقى، عناصر داستان، ضاڭخانە بهمن، ضاڭ سوم، تهران، 1376، ص385.
- 9 - بيرسى لوبوك، صنعة الرواية، ترجمة عبدالستار جواد، دار الرشيد للنشر، الجمهورية العراقية، بغداد، 1981، ص70.
- 10 - سعيد يقطين، تحليل الخطاب الروائى، المركز العربي للطباعة والنشر والتوزيع، الطبعة الثالثة، بيروت، 1997، ص286.
- 11 - هەمان سەقىضاۋە 0
- 12 - د. شجاع مسلم العانى، البناء الفنى في الرواية العربية في العراق، ص 173-174.
- 13 - أ- توما شيفيسيكى، نظرية الأغراض، نظرية المنهج الشكلي- نصوص الشكلانيين الروس، ترجمة ابراهيم الخطيب، الشركة المغربية للناشرين المنتديين ومؤسسة الابحاث العربية، الطبعة الاولى، بيروت-لبنان، 1982، ص189.
- ت - امنة يوسف، تقنيات السرد في النظرية والتطبيق، دار الحوار للنشر والتوزيع، الطبعة الاولى، سوريا- لاذقية، 1997، ص35.
- 14 - بؤ زانىارى زىاتر بروانة: حسین عارف، نووسىنەكانم لە بوارى رەخنة و لېكۈلەنەقدا، (سالانى 1995 بؤ 1988)، دەرتايى ضاڭ و ئەخشى سەردىم، ضاڭى يەتكەم، سليمانى، 2002، ل13-15.
- 15 - بؤ زانىارى زىاتر بروانة: ئەقراویز سابير، بىنای ھونقىرى ضىرۇكى كوردى لەسەرتەتاوا نا كۇئىتىي جەنطى دووچىمى جىهانى، دەرتايى ضاڭ و ئەخشى سەردىم، سليمانى، 2001، ل211.

- 16 - بروانة: نَقْجَمْ خَالِدْ نَجَمَةَ دَدِينْ ئَقْلُوْقَنْيِ، بَيْنَى كَاتْ لَقَسَى نَمَوَنَةَ رَؤْمَانَى كُورَدَى دَا، دَقْطَى ضَاثْ وَ ثَخَشِى سَقْرَدَقْم، سَلِيمَانِى، 2004، لـ 75.
- 17 - بوريس اوسبنسكي، شاعرية التأليف، ص 3.
- 18 - محمد عزام، فضاء النص الروائي، مقاربة بنوية تكوينية في أدب نبيل سليمان، دار الحوار للنشر والتوزيع، سورية- لاذقية، الطبعة الأولى، 1996، ص 77.
- 19 - د. سيزا احمد قاسم، بناء الرواية، دراسة مقارنة لثلاثية نجيب محفوظ، ص 135.
- 20 - نَقْجَمْ خَالِدْ نَجَمَةَ دَدِينْ ئَقْلُوْقَنْيِ، بَيْنَى كَاتْ لَقَسَى نَمَوَنَةَ رَؤْمَانَى كُورَدَى دَا، لـ 76.
- 21 - جيرار جينيت، خطاب الحكاية، بحث في المنهج، تصدره جوناثان كالر، ترجمة محمد معتصم، المجلس الأعلى للثقافة، الهيئة العامة للمطبع الاميرية، الطبعة الثانية، سوريا- دمشق، 2000، ص 26.
- 22 - رولان بارت، الكتابة في درجة الصفر، ترجمة نعيم الحمصي، مطبعة وزارة الثقافة، دمشق، 1970، ص 37.
- 23 - بوريس اوسبنسكي، شاعرية التأليف، ص 77.
- 24 - يمنى العيد، الراوي: الموضع والشكل، مؤسسة الابحاث العربية، الطبعة الأولى، بيروت- لبنان، 1986، ص 60.
- 25 - ابراهيم يونسی، هنر داستان نویسی، ضایخانه نوبهار، ضاث ششم، تهران، 1379، ص 71.
- 26 - د. سيزا احمد قاسم، بناء الرواية، دراسة مقارنة لثلاثية نجيب محفوظ، ص 132.
- 27 - دبیلو. ث. کنی، ضطونه ادبیات داستانی را تحلیل کنیم، ترجمه دکتر مهرداد ترابی نزاد و محمد حنیف، انتشارات زیبا، ضاث اول، تهران، 1380، ص 93-94.
- 28 - بوريس اوسبنسكي، شاعرية التأليف، ص 69.
- 29 - جوليا كريستيفا، علم النص، ترجمة فريد الزاهي، دار توبقال للنشر، الطبعة الأولى، الدار البيضاء - المغرب، 1991، ص 40.
- 30 - يمنى العيد، الراوي: الموضع والشكل، ص 23.
- 31 - د. سيزا احمد قاسم، بناء الرواية، دراسة مقارنة لثلاثية نجيب محفوظ، ص 158.
- 32 - د. موريس ابو ناظر، الاسننية والنقد الادبي في النظرية والممارسة، دار النهار، بيروت، 1979، ص 108.
- 33 - بوريس اوسبنسكي، شاعرية التأليف، ص 43.
- 34 - د. فيصل دراج، نظرية الرواية والرواية العربية، المركز الثقافي العربي، الطبعة الأولى، بغداد، 1986، ص 72.
- 35 - م.ب. باختين، قضايا الفن الابداعى عند دوستويفسکي، ترجمة الدكتور جميل نصيف التكريتي، دار الشؤون الثقافية العامة، الطبعة الأولى، بغداد، 1986، ص 73.

ثیرستی سقراضاوەكان

- أ - سقراضاوة كوردى يەكان:
- 1 - ثئرىز ساپىر، بىنای ھونقىرى ضىرۇكى كوردى لەسقراضاوا تا كۈتاپىي جەنطى دووچى جىبهانى، دقزطاي ضاث و ثئخشى سقرادقەم، سلېمانى، 2001.

- 2 - حسين عارف، نووسينة كاتم لة بوارى رقخنة و ليكولينتو دا، (سالانى 1995 بؤ 1988)، دقتاى ضاث و ثئخشى ستردقم، ضاثى يتكتم، سليمانى، 2002، لـ 13-15.
- 3 - محمد موكرى، رومانى هترقس، ضاثاخانى بيسارانى، ضاثى سبيتم، سليمانى، 1998.
- 4 - نجم خالد نجم الدين ئقلوقنى، بىنای كات لقسى نموونەى رۇمانى كوردى دا، دقتاى ضاث و ثئخشى ستردقم، سليمانى، 2004.
- ب سترضاوة عقرقى يەكان:
- 1 - امنة يوسف، تقنيات السرد في النظرية والتطبيق، دار الحوار للنشر والتوزيع، الطبعة الأولى، سوريا - لاذقية، 1997.
 - 2 - بيرسى لوبيوك، صنعة الرواية، ترجمة عبدالستار جواد، دار الرشيد للنشر، الجمهورية العراقية، بغداد، 1981.
 - 3 - بوريس اوسبنسكى، شاعرية التأليف، ترجمة سعيد الغانمى و ناصر حلاوى، المجلس الاعلى للثقافة، بلا مكان الطبع، 1999.
 - 4 - تزفيطان طودوروف، الشعرية، ترجمة شكريه المخبوت و رجاء بن سلامة، دار توپقال للنشر، الطبعة الثانية، دار البيضاء- المغرب، 1990.
 - 5 - توما شيفيسيكى، نظرية الأغراض، نظرية المنهج الشكلي- نصوص الشكلانيين الروس، ترجمة ابراهيم الخطيب، الشركة المغربية للناشرين المتحدين و مؤسسة الابحاث العربية، الطبعة الأولى، بيروت-لبنان، 1982.
 - 6 - جوليا كريسطيفا، علم النص، ترجمة فريد الزاهى، دار توپقال للنشر، الطبعة الأولى، الدار البيضاء - المغرب، 1991.
 - 7 - جيرار جينيت، خطاب الحكاية، بحث في المنهج، تصدير جوناثان كالر، ترجمة محمد معتصم، المجلس الاعلى للثقافة، الهيئة العامة للمطبع الاميرية، الطبعة الثانية، سوريا- دمشق، 2000.
 - 8 - رولان بارت، الكتابة في درجة الصفر، ترجمة نعيم الحمصى، مطبعة وزارة الثقافة، دمشق، 1970.
 - 9 - سعيد يقطين، تحليل الخطاب الروائى، المركز العربي للطباعة والنشر والتوزيع، الطبعة الثالثة، بيروت، 1997.
 - 10 - د. سيزا احمد قاسم، بناء الرواية، دراسة مقارنة لثلاثية نجيب محفوظ، الهيئة المصرية العامة للكتاب، 1984.
 - 11 - د. شجاع مسلم العانى، البناء الفنى في الرواية العربية في العراق، دار الشؤون الثقافية العامة، الجزء الاول، بغداد، 1994.
 - 12 - د. فيصل دراج، نظرية الرواية والرواية العربية، المركز الثقافي العربي، بغداد، 1986.
 - 13 - محمد سويرتى، النقد البنوى والنط الروائى، افريقيا الشرق، بلا مكان الطبع، 1991.
 - 14 - محمد عزام، فضاء النص الروائى، مقاربة بنوية تكوينية في أدب نبيل سليمان، دار الحوار للنشر والتوزيع، سوريا - لاذقية، الطبعة الأولى، 1996.
 - 15 - د. موريس ابو ناظر، الالسننة والنقد الادبى في النظرية والممارسة، دار النهار، بيروت، 1979.
 - 16 - ميخائيل باختين، قضايا الفن الابداعى عند دوستويفسكي، ترجمة الدكتور جميل نصيف التكريتي، دار الشؤون الثقافية العامة، الطبعة الأولى، بغداد، 1986.
 - 17 - والاس مارتن، نظريات السرد الحديثة، ترجمة حياة جاسم محمد، الهيئة العامة لشئون المطبع الاميرية، سوريا- دمشق، 1998.

- 18 - يمنى العيد، الراوي: الموقع والشكل، مؤسسة الابحاث العربية، الطبعة الاولى، بيروت-لبنان، 1986.
- ج - سفرضاوة فارسي يهكان:
- 1 - ابراهيم يونسي، هنر داستان نويسى، ضايانه نوبهار، ضايانه ششم، تهران، 1379.
 - 2 - جمال مير صادقى، عناصر داستان، ضايانه بهمن، ضايانه سوم، تهران، 1376.
 - 3 - دبیلو. ث. کنى، ضطونه ادبیات داستانی را تحلیل کنیم، ترجمة دکتر مهرداد ترابی نزاد و محمد حنیف، انتشارات زیبا، ضايانه اول، تهران، 1380.
 - 4 - رولان بورونوف و رئال اوئله، جهان رمان، ترجمة نازیلا خلخالی، نشر مرکز، تهران، 1378.

ملخص البحث

يعتبر موضوع الرؤى السردية، موضوعا قدما و حديثا. قديم لان افلاطون تناوله في جمهوريته وتلاه ارسطو فيما بعد الا انها نسيت او تم اهمالها حتى القرن الماضي حيث قام الروائي الامريكي هيبرى جيمس بالطرق اليه والتعمق في دراسته وخاصة في مقدمات بعض قصصه. وبذلك اصبح موضوعا حديثا وعاد اليه الباحثون والنقاد في مجال القصة والرواية وتناولوه بشكل اعمق وتطرقووا الى علاقاته بمجمل البنية السردية التي عناصرها الشكلية مثل علاقته بالاسلوب والاشكال السردية وكذلك علاقته و اثره في كيفية اختيار الشكل السردي في القصة والرواية. حيث قدم (بيرسى لوبيوك) و (جان بويون) و (باختين) و (جيرار جينيت) و (تودوروف) و غيرهم دراسات قيمة اثرت بدورها على تطور النقد الادبي الاوروبي وكذلك على كيفية كتابة الرواية في شكلها الحديث. و بتأثير هذه الدراسات قام بعض النقاد الشرقيين من عرب و ايرانيين وغيرهم امثال د. سizza احمد قاسم و موريس ابو ناضر و د. شجاع مسلم العاني و جمال مير صادقى و ابراهيم يونسي بتناول موضوعات الرؤى السردية المذكورة وبيان اثرها على كتابة القصة والرواية العربية والفارسية.

اما ما يتعلق بالكتاب والنقد والباحثين الكرد فانهم قليلا ما تعرضوا الى هذا الموضوع ويعود تاريخ أول دراسة قدمت بلغة الكردية حسب علمي في هذا المجال الى سنة (1960) من قبل قاص والروائي الكردي (حسين عارف) في مقالة تحت عنوان (الاشكال السردية) نشرت في مجلة (بلیسه - الشراره). ولم تبرز بعدها دراسة جديرة بالأهمية في ذات الموضوع حتى العقد التاسع من القرن المذكور حيث قام عدد من الباحثين الاكاديميين بدراسته وتطبيقه على القصة والرواية الكرديتين امثال الباحثة (ثیریز صابر) حيث تناولتها بشكل موجز في رسالتها الموسومة بـ (البناء الفنى للقصة الكردية من بدايتها حتى النهاية الحرب العالمية الثانية) والتي قدمتها لنيل شهادة الماجستير في الادب الى عمادة كلية الاداب / جامعة صلاح الدين - اربيل. وقامت بتطبيق تصنيف (جان بويون) لانواع الرؤى السردية على مجموعة من القصص الكردية. وبعدها قام الباحث (نجم خالد نجم الدين) بدراسة بعنوان (بناء الزمن في ثلاثة نماذج من الرواية الكردية) سنة 2003م. وقد تناول في عدد من مباحثها مجلد الرؤى السردية من جانب نظري وتم تطبيقها على مقاطع سردية اخذت كمثلة من الروايات التي اعتمدتتها الدراسة.

تعد هذه الدراسة الموسومة بـ (مستويات وجة نظر السارد العليم بكل شيء في رواية الانهيار للروائي محمد موكري) اضافة اخرى الى دراسات السابقة وتأتي اهميتها في بحث و تحليل مستويات الزمان والمكان والتعبير لاحدى انواع الرؤى السردية السائدۃ في الرواية الكردية وبالاخص في الرواية (الانهيار). يتضمن هذا البحث فصلين وستة محاور. تناولنا في الفصل الاول بمحاوره الثلاثة مفهوم وجة النظر وانواعها وبيّنا فيها وجة النظر السارد العليم بكل شيء. وفي الفصل الثاني تم دراسات مستويات وجة نظر السارد العليم بكل شيء عبر محاور ثلاث كالآتي:

المحور الاول: مستوى الزمن.

المحور الثاني: مستوى المكان.

المحور الثالث: مستوى التعبير.

بالاضافة الى ذلك قام الباحث بتثبيت أهم النتائج التي خرجت بها الراسة ومنها:

- 1 عدم امكانية الفصل بين مستويات وجهة نظر السارد العليم بكل شئ. لترابطها العضوي واثر بعضها على بعض واستخدامها من قبل الكاتب لخدمة وجهة نظره الموضوعية.
 - 2 المنظور المستخدم في هذه الرواية، منظور السارد العليم الذي ينظر من خارج الحدث الى شخصيات والاحداث ويقدم تقييماته ووصفه من هناك.
 - 3 السارد في هذه الرواية يمثل وجهة نظر الروائي ولا ينفصل عنه.
 - 4 معظم شخصيات هذه الرواية، الرئيسية منها والثانوية يمثلون وجهة نظر الروائي والسارد الموضوعي.
 - 5 استقاد الروائي من زمن الاحداث وبينة الشخصيات وتعبيراتهم للتعبير عن وجهة نظره.
 - 6 تكون هذه الرواية، من النوع المونوفوني او مونولوجي (ذات صوت واحد)، لذلك بقيت وجهة نظر الروائي وشخصياته كما هي دون اي تغير مهم من بداية السرد حتى نهايته.
 - 7 لعدم ادراك الروائي ضرورة اختلاف لغته عن لغة شخصياته لا يستطيع القارئ بسهولة ان يفرق بين مستويات تعبير تلك الشخصيات وكيفية تعبير الروائي عن وجهات نظره.
 - 8 تعد هذه الرواية، رواية سياسية تتناول ثلاثة احداث واقعية، في حياة الامة الكردية:
 - أ - مأساة سقوط جمهورية مهاباد عام 1946.
 - ب - مأساة نكسة ثورة ايلول عام 1975.
- ح - بدء ثورة جديدة في كرستان العراق بعد اشهر قليلة من نكسة عام 1975.
- وكل هذه الاحداث تم تقديمها من زاوية نظر السارد الموضوعي عبر مستويات الزمن والمكان والتعبير.

Abstract

Narrative visions is an old and modern subject. It is old because Plato dealt with in his republic. Then Aristotle followed him later. But it was forgotten or neglected until the previous century in that the American novelist Henry James treated it of and deeply studied it particularly in the introduction of some of his stories. Thus, it has become a modern subject and researchers and critics in the field of the story and novel returned to it and were concerned with it more deeply and discussed its relationship with the whole of the narrative structure and its formal elements like its relationship with the style and narrative forms in addition to its relationship and effect in the manner of selecting the narrative form in the story and novel. Persy lobok, jan boyon, bakhteen, jerar jenet, todorof, and others presented valuable studies which in turn affect the development of the European literary criticism as well as the manner of writing a novel in its modern form.

These studies made some eastern critics of Arabs, and others like Dr. Size Ahmed Qasim, Morise abu Nadher, Dr. Shuja Muslim Al-ani, Jamal Mir Sadiqi and Ibraheem Yunisi deal with the mentioned subjected of narrative visions and explain their effect on the writing of Arabic and Persian stories and Novels.

Concerning Kurdish writers, critics, and researchers, they seldom treated of this subject. The history of the first study presented in Kurdish dates back, as far as I know in this field, to the year 1960. this was presented by the Kurdish novelist Hussein Arif in an article entitled "narrative forms" which published in blesa (spark) magazine. After that no studies deserving importance in the same subject till the ninth decade of the mentioned century appeared when a number of academic researchers like Parez Sabir and Nejm Khalid Najmaddin who studied and applied it to the Kurdish story and novel. The researcher Parez Sabir dealt with this subject briefly in her master thesis entitled " the artistic structure of the Kurdish story from its beginning till the end of the second world war" and presented to college of Arts- Salahaddin university to obtain master degree in the Kurdish literature. She applied the classification of jan boyon for kinds of narrative visions to a group of Kurdish stories. After that the researcher Nejm Khalid Najmaddin carried out a study entitled " time structure in three examples of Kurdish novels" in 2003. In a number of it's section, he discussed all narrative visions from theoretical viewpoint and applied them to narrative section taken as example from novels the study relied on.

This study entitled " levels of the viewpoint of the narrator who knows everything in the novel (The Collapse) of the novelist Muhammad Mukri" is added to other previous studies. It's importance lies in discussing and analyzing levels of time, place and expression of one of the kinds of narrative visions prevailing in the Kurdish novel particularly in the novel the " The Collapse".

This research consists of two chapters and six axes. The first chapter with its three axes deals with the concept of viewpoint and its types. The most important viewpoints of the narrator who is aware of everything. The second chapter studies levels of the viewpoint of the narrator who knows everything through three axes as follows:

- 1- Time level.
- 2- Place level.
- 3- Expression level.

In addition to that, the researcher presented the most important results reached at and as follows:

- 1- The impossibility of separating between levels of the viewpoint of the narrator who knows everything because of their use by the writer to serve his objective viewpoint.

- 2- The perspective used in this novel is the perspective of the narrator who knows everything and who looks from the outside of the event at characters and events and he presents his evaluation and description from there.
- 3- The narrator in this novel represents the viewpoint of the novelist and he is not separated from him.
- 4- Most primary and secondary characters of this novel represent the objective viewpoint of the novelist and the narrator.
- 5- The novelist benefited from the time of the events, the environment of the characters, and their expressions to express their viewpoint.
- 6- As this novel is of the monophony or monologue (of one voice), the viewpoint of the novelist and his characters remain as they are without any important changes from the beginning of the narration until its end.
- 7- As the novelist does not realize the necessity of difference of his language from the language of his characters, the reader cannot differentiate easily between levels of expressing those characters and the manner of the novelist expressing his viewpoint.
- 8- This is apolitical novel dealing with three realistic events in the life of the Kurdish nation:
- a- The disaster of fall of mahabad republic in 1946.
 - b- The disaster of aylul revolution relapse in 1975.
 - c- The beginning of anew revolution in Iraqi Kurdistan after a few months from 1975 relapse.

All these events were presented from the objective viewpoint of the knowing narrator through levels of time, and expression.